

Παγκοσμιοποίηση

Περιεχόμενα

■ Η διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης	447
<i>Παγκόσμιος κοσμοπολιτισμός</i>	456
■ Η παγκοσμιοποίηση μετά την 11η Σεπτεμβρίου	461
■ Κριτικές στη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης	468
■ Παγκοσμιοποίηση, εργασία και η νέα οικονομία	469
<i>Αβέβαιες ζωές στην παγκόσμια ηλεκτρονική οικονομία</i>	473
■ Παγκοσμιοποίηση, επικοινωνία και πολιτισμός	476
■ Η παγκοσμιοποίηση και ο νέος ατομικισμός	480
<i>Η ζωή εν κινήσει: Elliott και Urry</i>	482
■ Σύνοψη	486
■ Περισσότερα ερωτήματα	487
■ Βιβλιογραφικές προτάσεις	487
■ Διαδικτυακοί σύνδεσμοι	488

Η Τζένν ξαπλώνει στον καναπέ του σπιτιού της, πλάι σε μέλη της οικογένειάς της, και όλοι μαζί παρακολουθούν δορυφορική τηλεόραση. Αλλάζοντας τα κανάλια, πηδάει από μια αμερικανική σαπουνόπερα σε ένα βρετανικό ντοκιμαντέρ κι έπειτα σε ένα ιαπωνικό μουσικό βίντεο. Επειδή η οικογένειά της δεν αργεί να κουραστεί από το αδιάκοπο záπινγκ της, η Τζένν παραιτείται από το

τηλεχειριστήριο και στρέφει την προσοχή της στο κινητό της τηλέφωνο και σε ένα γραπτό μήνυμα που μόλις έλαβε. Ανοίγοντας τα εισερχόμενά της, διαβάζει ένα μήνυμα από τη φίλη της, την Κάρμελ. Η Τζένν γνώρισε την Κάρμελ στο πανεπιστήμιο του Λονδίνου, πριν η τελευταία ξεκινήσει για ένα ταξίδι διάρκειας ενός έτους στην Αυστραλία. Το μήνυμα ανακοινώνει τα ευχάριστα νέα της Κάρμελ: έγινε δεκτή σε διδακτορικό πρόγραμμα σε ένα από τα κορυφαία πανεπιστήμια των ΗΠΑ. Η Τζένν απαντά αστραπιαία στο μήνυμα της Κάρμελ και απορροφάται στην ανταλλαγή απαντών μηνυμάτων με τη φίλη της στην άλλη άκρη του πλανήτη. Η οικογένειά της, στο μεταξύ, η οποία εξακολουθεί να βρίσκεται στο ίδιο δωμάτιο με την Τζένν, έχει τώρα ολισθήσει σε ένα συναισθηματικό παρασκήνιο.

Ακόμη ένα τυπικό απόγευμα για μια ευημερούσα οικογένεια στο Λονδίνο που απολαμβάνει τα τεχνολογικά σύνεργα –δορυφορική τηλεόραση, κινητά τηλέφωνα, γραπτά μηνύματα– της σύγχρονης ζωής στη Δύση; Ίσως. Εκείνο που μπορεί να ειπωθεί με κάποια βεβαιότητα είναι ότι τα δίκτυα επικοινωνίας βρίσκονται στο επίκεντρο αυτού του επεισοδίου σύγχρονης οικογενειακής ζωής που μόλις παρακολουθήσαμε. Όπως σημειώθηκε σε προηγούμενα κεφάλαια, ζούμε σήμερα σε έναν κόσμο στον οποίο μεγάλο μέρος της πρακτικής κοινωνικής ζωής, για να μην αναφέρουμε τις λειτουργίες των επιχειρήσεων και των οργανώσεων, πραγματοποιείται μέσω ηλεκτρονικού ταχυδρομείου και διαδικτύου. Ωστόσο, στη συγκεκριμένη περίπτωση συμβαίνει κάτι περισσότερο από την ασυνήθιστη περιδινόμενη επικοινωνία των νέων τεχνολογιών της πληροφορίας. Διότι τα δίκτυα πληροφορίας και τα συστήματα επικοινωνίας που η Τζένν και η φίλη της Κάρμελ χρησιμοποιούν για να ανταλλάξουν τα γραπτά μηνύματά τους αφήνουν βαθύ αποτύπωμα στον ιστό της προσωπικής και συναισθηματικής ζωής. Πρώτον, αυτή η ανταλλαγή γραπτών μηνυμάτων έχει ξακάθαρα αρκετή συναισθηματική βαρύτητα ώστε να φέρει την Τζένν σε στενότερη επαφή με τη φίλη της την Κάρμελ (που, μην ξεχνάτε, βρίσκεται στην άλλη άκρη του πλανήτη) από ό,τι με τα άτομα που βρίσκονται στο ίδιο δωμάτιο – δηλαδή, με την οικογένειά της. Δεύτερον, επαναπροσανατολίζει και αναδιαρθρώνει τους τρόπους αντίληψης του κοινωνικού χώρου, καθώς και του χρόνου, στη ροή της καθημερινής ζωής. Ως διά μαγείας, ό,τι βρίσκεται στην «άλλη άκρη» του κόσμου –σε αυτή την περίπτωση, η Αυστραλία– έρχεται τώρα να καταλάβει κεντρική θέση στον κόσμο της Τζένν στο Λονδίνο. Η κοινωνιολογία αναφέρεται σε αυτό τον αναδιατεταγμένο, διαρκώς στροβιλιζόμενο κόσμο ως τον κόσμο της παγκοσμιοποίησης – το βασικό θέμα αυτού του κεφαλαίου.

Η παγκοσμιοποίηση έχει γίνει μία από τις πιο λέξεις-καρμέλα της εποχής μας. Πρέπει ωστόσο να είναι κάποιος πολύ προσεκτικός όταν εξετάζει επιχειρήματα που αφορούν τις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, καθώς ό,τι αποκαλούν οι άνθρωποι «παγκοσμιοποίηση» έχει πολλά διαφορετικά νοήματα

– χωρίς να είναι όλα τους συνεκτικά, ενώ λίγα από αυτά είναι στ' αλήθεια συμβιβασμα μεταξύ τους. Κεντρικό κομμάτι αυτού που η παγκοσμιοποίηση σημαίνει για πολλούς κριτικούς είναι ο προηγμένος καπιταλισμός με την ευρύτερη έννοιά του, και ως εκ τούτου ο όρος έχει καταλήξει να περιστρέφεται γύρω από την αμερικανικοποίηση. Πρόκειται για την άποψη που ανάγει την παγκοσμιοποίηση σε κεντρικό μοχλό για την εξαγωγή του αμερικανικού εμπορίου και της αμερικανικής κουλτούρας, την τεράστια εξάπλωση του μαζικού καταναλωτισμού, την αποχαλίνωση του ελεγχόμενου από τις ΗΠΑ τουρμπο-καπιταλισμού. Άλλοι βλέπουν την παγκοσμιοποίηση μέσα από τον φακό μιας πολύ ευρύτερης ιστορικής προοπτικής, ξεκινώντας από την εποχή των ανακαλύψεων και των μεταναστεύσεων από τον Παλιό στον Νέο Κόσμο.

Θα εξετάσουμε σε αυτό το κεφάλαιο τις παραπάνω διαφορετικές προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση, εστιάζοντας ιδιαίτερα την προσοχή μας στις βασικές θεωρίες της παγκοσμιοποίησης που έχουν επικρατήσει στην κοινωνική θεωρία, τις κοινωνικές επιστήμες και τη δημόσια συζήτηση τα τελευταία χρόνια. Ίσως αξίζει να σημειωθεί εξ αρχής ότι τα μέσα επικοινωνίας και οι νέες τεχνολογίες της πληροφορίας διαδραματίζουν ζωτικό ρόλο σε πολλές προσεγγίσεις στις συνθήκες και στις συνέπειες της παγκοσμιοποίησης. Πράγματι, μπορούμε με αρκετή βεβαιότητα να υποστηρίξουμε ότι οι πρόσφατοι μετασχηματισμοί στις επικοινωνίες είναι το πρώτο πράγμα που έρχεται στο μυαλό των ανθρώπων όταν μιλούν για το τι πραγματικά καινούργιο έχει φέρει η παγκοσμιοποίηση. Ο πολιτικός θεωρητικός David Held αποτυπώνει πολύ καλά αυτό το σημείο όταν υποστηρίζει:

Αυτό που είναι καινούργιο για το νεότερο παγκόσμιο σύστημα είναι η χρόνια εντατικοποίηση των προτύπων διασυνδεσιμότητας που διαμεσολαβούνται από φαινόμενα όπως η νεότερη βιομηχανία των επικοινωνιών, η νέα τεχνολογία της πληροφορίας και η εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης εντός και μέσω νέων διαστάσεων διασυνδεσιμότητας: τεχνολογικής, οργανωτικής, διοικητικής και νομικής, μεταξύ πολλών άλλων, καθεμία από αυτές με τη δική της λογική και δυναμική αλληλαγής.

(1991: 206)

Οπωσδήποτε η έννοια της παγκοσμιοποίησης, όπως πολλοί συμφωνούν, αποτυπώνει κάτι για τους τρόπους με τους οποίους ο κόσμος στον οποίο ζούμε αλληλάζει συνεχώς. Ως εκ τούτου, το ενδιαφέρον στη θεωρία της παγκοσμιοποίησης επικεντρώνεται, μεταξύ άλλων, στις δυνάμεις της πολυστρωματικής πολιτικής διακυβέρνησης, στην αλληλαγία των προτύπων της μεταβιομηχανικής παραγωγής, στις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές ροές και στις συναλλαγματικές ισοτιμίες. Καθεμία από τις παραπάνω συστάδες αποτελεί αντικείμενο έντο-

νης διαμάχης στους ακαδημαϊκούς κύκλους, γεγονός που μαρτυρά ότι τέτοιες διαμάχες εκτυλίσσονται σε παγκόσμιο επίπεδο ή τουλάχιστον σε όλη τη σύγχρονη Δύση, σε πανεπιστήμια και κυβερνητικές ομάδες προβληματισμού, από το Σαν Φρανσίσκο έως το Σίδνεϊ. Ωστόσο, η παγκοσμιοποίηση ως έννοια είναι κάτι πολύ περισσότερο από μια απλή ακαδημαϊκή αντιπαράθεση. Γίνεται αναφορά εδώ όχι μόνο στις παγκοσμιοποιημένες στρατηγικές διαμαρτυρίας των πολέμιων της παγκοσμιοποίησης στο Σιάτλ, τη Γένοβα, το Πόρτο Αλέγκρε και αλλού, αλλά και στους μυριάδες τρόπους με τους οποίους οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης επηρεάζουν τόσο τις προσωπικές όσο και τις κοινωνικές πτυχές της καθημερινής ζωής. Σήμερα, έχουμε βάσιμους λόγους να πιστεύουμε ότι ο κόσμος έχει πραγματικά αλλιάξει, και μάλιστα βαθιά. Για όποιον επιθυμεί να κατανοήσει αυτές τις αλλαγές, είναι απαραίτητο να αποκτήσει επίγνωση του τι είναι η παγκοσμιοποίηση, τι επιπτώσεις έχει για τις κοινωνίες μας και πώς επηρεάζει σε βάθος την προσωπική και συναισθηματική ζωή μας.

Η διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης

Τα τελευταία χρόνια, ο όρος «παγκοσμιοποίηση» εξελίχθηκε πολύ γρήγορα σε κεντρική οργανωτική κατηγορία σε ακαδημαϊκούς κλάδους, από την οικονομία έως τις διεθνείς σχέσεις, από τις πολιτισμικές σπουδές έως την κοινωνιολογία. Ορισμένοι υποστηρίζουν ότι η διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης είναι εξοργιστικά αφηρημένη, με όλη αυτή τη φλυαρία της περί «κόσμων χωρίς σύνορα», «τουρμπο-καπιταλισμού» και «υπερκυβερνητικών δικτύων». Άλλοι υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση καλείται σήμερα να περιγράψει τόσο πολλά πράγματα –από τη διάδοση του AIDS έως τον πόλεμο κατά της τρομοκρατίας– ώστε κινδυνεύει να χάσει το παραμικρό της νόημα. Ένα από τα εκπληκτικά χαρακτηριστικά της παγκοσμιοποίησης, μοιρολότι σχολιάζεται σπάνια, είναι η ιλιγγιώδης ταχύτητα με την οποία κυριάρχησε στην ακαδημαϊκή και τη δημόσια συζήτηση. Πριν από δεκαπέντε περίπου χρόνια, οι προτιμώμενοι όροι για την ανάλυση της παγκόσμιας αλλαγής ήταν ο «διεθνισμός» ή η «διεθνοποίηση». Δεν γινόταν τόσο κουβέντα για το παγκόσμιο. Σήμερα, αντιθέτως, και μέσα σε σχετικά σύντομο χρονικό διάστημα, ο όρος «παγκοσμιοποίηση» έχει αποκτήσει ούτε λίγο ούτε πολύ παγκόσμιες διαστάσεις. Ο όρος τώρα βρίσκεται παντού – στις εφημερίδες, στα επιχειρηματικά περιοδικά, στο ραδιόφωνο και στην τηλεόραση, και σε όλα τα πανεπιστήμιά μας.

Προκειμένου να εγγράψουμε αυτή τη διαμάχη μέσα στο πλαίσιο στο οποίο εξελίσσεται, θα ασχοληθούμε τώρα με την εξέταση τριών διαφορετικών θεωρητικών προσεγγίσεων στην παγκοσμιοποίηση. Καθεμία από αυτές τις απόψεις επηρεάσε ουσιαστικά τη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης. Αυτές οι τρεις

θεωρητικές προσεγγίσεις στην παγκοσμιοποίηση επικαλούνται διακριτές ερμηνείες της μεταβαλλόμενης φύσης των οργανώσεων, της οικονομίας, της κοινωνίας, του έθνους-κράτους και της προσωπικής ζωής. Παρακάτω σε αυτό το κεφάλαιο, θα εξετάσουμε ορισμένες κριτικές στη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης, καθώς και τρόπους με τους οποίους η διαμάχη αυτή επηρέασε τη σύγχρονη κοινωνιολογία και τις κοινωνικές επιστήμες.

Οι σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης

Όταν διάφοροι δημόσιοι διανοούμενοι και ακαδημαϊκοί κατά τη δεκαετία του 1990 επιστράτευαν τον όρο «παγκοσμιοποίηση» προκειμένου να εξηγήσουν τις μείζονες κοινωνικές αλλαγές που συνέβαιναν γύρω μας, πολλοί αντέδρασαν με σκεπτικισμό. Οι σκεπτικιστές στη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης αμφισβήτησαν την ιδέα ότι γινόμασταν πράγματι μάρτυρες μιας συνοδικής στροφής προς την παγκόσμια ολοκλήρωση.

Παραπέμποντας σε στατιστικά στοιχεία για το εμπόριο και τις επενδύσεις από τα τέλη του 19ου αιώνα, υποστήριξαν ότι οι παγκόσμιες οικονομικές ροές είχαν μεν εντατικοποιηθεί όσον αφορά την αλληλεπίδραση μεταξύ των εθνών κατά τη διάρκεια του 20ού αιώνα – αλλά ότι, κατά τα άλλα, ο κόσμος δεν ήταν κατά πολύ διαφορετικός σε σχέση με το πρόσφατο παρελθόν. Επιχειρηματολογώντας ενάντια στους υποστηρικτές της παγκοσμιοποίησης (βλ. παρακάτω), οι σκεπτικιστές ισχυρίζονταν ότι δεν είχαν αλλάξει πια και τόσα πράγματα στον κόσμο.

Μια ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα εκδοχή της άποψης υπέρ της οποίας τάχθηκαν οι σκεπτικιστές ήταν αυτή του Paul Hirst (1999). Τι το πραγματικά «παγκόσμιο», διερωτήθηκε ο Hirst, είχε η παγκοσμιοποίηση; Η απάντησή του, αφοπλιστικά άμεση, ήταν: «ελάχιστα πράγματα». Σε αυτή τη λογική, ο Hirst απέρριψε σχεδόν κάθε αξίωση που σχετιζόταν με την άποψη υπέρ της παγκοσμιοποίησης. Παρόλο που αναγνώριζε ότι υπάρχει σήμερα περισσότερη πολιτισμική και επικοινωνιακή επαφή μεταξύ των εθνών από ό,τι σε προηγούμενες ιστορικές περιόδους, ο Hirst και οι συνεργάτες του υποστήριξαν ότι αυτού του είδους η επαφή δεν ισοδυναμεί με μια πραγματικά παγκοσμιοποιημένη οικονομία. Μελετώντας την περίοδο από το 1890 έως το 1914, για παράδειγμα, ισχυρίστηκαν ότι οι ροές του εμπορίου και των επενδύσεων ήταν υψηλότερες εκείνη την περίοδο από ό,τι σήμερα, ότι τα εθνικά σύνορα δεν ήταν τόσο περιορισμένα και ότι, κατά συνέπεια, υπήρχαν υψηλότερα επίπεδα διεθνικής μετανάστευσης. Με συναφή τρόπο, ο Hirst και οι συνεργάτες του αμφισβήτησαν τη σφαίρα επιρροής ενός από τα πιο κεντρικά θεσμικά εμβλήματα της παγκοσμιοποίησης: της πολυεθνικής εταιρείας. Οι λεγόμενες παγκόσμιες διεθνικές εταιρείες (TNCs) δεν ήταν στ' αλήθεια καθόλου «παγκόσμιες», όπως υποστήριξαν· αντίθετα,

ήταν εθνικές εταιρείες στο κέντρο διεθνών δικτύων θυγατρικών επιχειρήσεων. Σε αντίθεση με την έννοια του «ελεύθερου κεφαλαίου» που κυκλοφορούσε χωρίς κανέναν περιορισμό πάνω από ολόκληρο τον πλανήτη αναζητώντας ολόένα μεγαλύτερα κέρδη, η πλειονότητα της οικονομικής δραστηριότητας σε ολόκληρη τη διεθνή οικονομία σημειώθηκε κυρίως στις χώρες του ΟΟΣΑ. Η περιφερειοποίηση και όχι τόσο η παγκοσμιοποίηση, όπως υποστηρίχθηκε, ήταν αυτή που καθόρισε τη μορφή της παγκόσμιας οικονομίας: λόγω της βαριάς περιφερειοποίησης εμπορικών συνασπισμών όπως η Ευρωπαϊκή Ένωση και η Βόρεια Αμερική, η παγκόσμια οικονομία γινόταν λιγότερο, και όχι περισσότερο, παγκόσμια. Επιπλέον, τα έθνη-κράτη δεν γίνονταν σταδιακά λιγότερο κυρίαρχα – αντιθέτως, η διεθνοποίηση θεωρήθηκε θεμελιωδώς εξαρτώμενη από τον ρυθμιστικό έλεγχο των εθνικών κυβερνήσεων.

Η ισχυρή έννοια μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας [...] ενεργεί ως ιδεότυπος στον οποίο μπορούμε να αντιπαραβάλουμε τις πραγματικές τάσεις της διεθνούς οικονομίας. Αυτή η παγκοσμιοποιημένη οικονομία αντιδιαστάθηκε στην παραπάνω ανάλυση με την έννοια μιας δι-εθνικής οικονομίας προκειμένου να διακριθούν τα ιδιότυπα και καινοφανή χαρακτηριστικά της. Η αντιπαραβολή αυτών των δύο τύπων για λόγους εννοιολογικής αποσαφήνισης αποκρύπτει την πιθανότητα συγκεχυμένη αλληλεπικάλυψή τους στην πραγματικότητα. Αυτό καθιστά δύσκολο τον προσδιορισμό των σημαντικότερων τάσεων με βάση τα διαθέσιμα στοιχεία. Αυτοί οι δύο τύποι οικονομίας δεν είναι εγγενώς αλληλοαποκλειόμενοι: θα λέγαμε περισσότερο ότι σε ορισμένες συνθήκες η παγκοσμιοποιημένη οικονομία θα μπορούσε να περικλείει και να απορροφά τη δι-εθνική οικονομία. Η παγκοσμιοποιημένη οικονομία θα μπορούσε να συναρθώνει με νέο τρόπο πολλά από τα χαρακτηριστικά της δι-εθνικής οικονομίας, μετασχηματίζοντάς τα και ταυτόχρονα ενισχύοντάς τα.

[...]

Η άποψή μας είναι ότι καμία τέτοια διαδικασία υβριδισμού δεν λαμβάνει στην πραγματικότητα χώρα, αλλά θα ήταν αλαζονικό από την πλευρά μας να μην εξετάσουμε και να μη θίξουμε αυτή τη δυνατότητα. Κεντρικής σημασίας από αυτή την άποψη είναι τα στοιχεία που παρουσιάζουμε στη συνέχεια για την ασθενή ανάπτυξη των TNCs [διακρατικών εταιρειών] και τον εξέχοντα ρόλο που εξακολουθούν να παίζουν οι MNCs [πολυεθνικές εταιρείες], καθώς και την απρόσκοπτη κυριαρχία των προηγμένων χωρών τόσο στο εμπόριο όσο και στις ΑΞΕ [άμεσες ξένες επενδύσεις]. Τέτοια στοιχεία συνάδουν με μια εν εξελίξει διεθνή οικονομία, όχι όμως και με ένα ταχέως παγκοσμιοποιού-

μενο υβριδικό σύστημα. Επιπλέον, πρέπει να θυμόμαστε ότι μια δι-εθνική οικονομία είναι μια οικονομία στην οποία οι μεγαλύτερες κατασκευαστικές εταιρείες με εθνική έδρα και τα μεγαλύτερα χρηματοοικονομικά κέντρα συναλλαγών και υπηρεσιών είναι σαφώς εξωτερικά προσανατολισμένα, με έμφαση στην απόδοση των διεθνών συναλλαγών. Το αντίθετο μιας παγκοσμιοποιημένης οικονομίας δεν είναι, επομένως, μια οικονομία εθνικά εσωστρεφής, αλλά μια ανοιχτή παγκόσμια αγορά που βασίζεται σε συναλλασσόμενα έθνη και ρυθμίζεται σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό τόσο από τις δημόσιες πολιτικές των εθνών-κρατών όσο και από υπερεθνικούς φορείς [...]. Μια τέτοια οικονομία υπάρχει με τη μία ή την άλλη μορφή από τη δεκαετία του 1870, και εξακολουθεί να επανεμφανίζεται παρά κάποιες παταγώδεις αποτυχίες, με σοβαρότερη όλων την ύφεση της δεκαετίας του 1930. Το σημαντικό είναι ότι δεν πρέπει να συγχέεται με μια παγκόσμια οικονομία.

Paul Hirst & Grahame Thompson (1999), *Globalization in Question: The International Economy and the Possibilities of Governance*, Cambridge: Polity Press, σ. 15-16.

Παράλληλα με τους σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης εμφανίστηκαν και οι πολέμιοι της παγκοσμιοποίησης. Το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης, σε όλες τις εκδηλώσεις του, από αντικαπιταλιστικές διαδηλώσεις μέχρι ομάδες προβληματισμού, προέταξε μια λίστα με βαριές κατηγορίες που καταλογόγραφούσαν τα θανάσιμα αμαρτήματα της παγκοσμιοποίησης. Η παγκοσμιοποίηση ενδυνάμωνε, κατά την άποψή τους, τις πολυεθνικές εταιρείες και τη χρηματοοικονομική κερδοσκοπία, επιδεινώνοντας την ανισότητα και διαβρώνοντας τη δημοκρατία, προωθώντας τον δυτικό ιμπεριαλισμό και την αμερικανικοποίηση όλου του κόσμου, καταστρέφοντας τα περιβαλλοντικά πρότυπα, κι αποκτινώνοντας επίσης τη δημόσια σφαίρα και τις κρατικές κυβερνητικές δομές μέσω των οποίων λειτουργεί. Η εμφάνιση μιας παγκόσμιας αγοράς πλανητικής κλίμακας με συνεχώς μειούμενους δασμούς, ακόμη μεγαλύτερη διεθνή παραγωγή, καθώς και πιο ολοκληρωμένες χρηματοπιστωτικές αγορές με υψηλότερες εμπορικές ροές είχε εξαπολύσει έναν υπερτροφοδοτούμενο καπιταλισμό πρωτοφανών μορφών οικονομικής εκμετάλλευσης και πολιτικής καταπίεσης· ή τουλάχιστον αυτό υποστήριζε το κίνημα της αντιπαγκοσμιοποίησης.

Ο σύνδεσμος μεταξύ παγκόσμιας δυτικοποίησης ή αμερικανικοποίησης, αφενός, και τουρμπο-καπιταλιστικής εκμετάλλευσης, αφετέρου, στον λόγο της αντιπαγκοσμιοποίησης είναι άλλοτε ρητός κι άλλοτε άρρητος. Η νεομαρξιστική πεποίθηση σύμφωνα με την οποία ο καπιταλισμός παρουσιάζει μια παθολογική επεκτατική λογική, η οποία τώρα επεκτείνει τη γεωγραφική εμβέλεια των δυτι-

κών εταιρειών και αγορών στη νιοστή, ενισχύει αυτό το επιχείρημα. Η αυτοκρατορική Δύση, όπως υποστηρίζεται, έχει μοιράσει και αναδιανείμει τον κόσμο σε αποκλειστικούς εμπορικούς, επενδυτικούς και χρηματοοικονομικούς τομείς και ροές, αναθέτοντας σε νέους θεσμούς –όπως το G8 και η Παγκόσμια Τράπεζα– να ασκούν παγκόσμια επιτήρηση και κυριαρχία. Ως αποτέλεσμα, η παγκοσμιοποίηση θεωρείται μια από τα πάνω προς τα κάτω διαδικασία, με ομοιογενοποιητικά αποτελέσματα. Η αδυναμία αυτής της άποψης, ωστόσο, είναι ότι δεν μπορεί να τεκμηριώσει επαρκώς τους λόγους στους οποίους βασίζεται η ίδια η κοινωνική κριτική της: αν η παγκοσμιοποίηση ήταν πραγματικά τόσο παντοδύναμη, πανίσχυρη και χειραγωγητική, πώς θα μπορούσε ο κοινωνικός θεωρητικός να βρει έστω μια θέση από την οποία να εγείρει εναντίον της μια αντικειμενική κριτική; Σε κάθε περίπτωση, η υπόθεση ότι ο πλανήτης είναι πάντα προσανατολισμένος σε απολύτως ολοκληρωμένες αγορές είναι σίγουρα προβληματική. Με άλλα λόγια, τέτοιοι κριτικοί εξισώνουν αναγωγικά την παγκοσμιοποίηση με μια οικονομιστική εκδοχή των παγκόσμιων αγορών. Ωστόσο, όπως θα δούμε, η επικέντρωση αποκλειστικά σε διαδικασίες οικονομικής ολοκλήρωσης, και συνεπώς η παραμέληση των τρεχόντων κοινωνικών, πολιτισμικών και πολιτικών μετασχηματισμών, οδηγεί σε ελλιπή κατανόηση του τρόπου με τον οποίο συγκροτείται, αμφισβητείται και διαμορφώνεται η παγκοσμιοποίηση.

Ριζοσπαστικοί υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης

Οι ριζοσπαστικοί υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης είναι σε γενικές γραμμές ενθουσιώδεις σε σχέση με την παγκοσμιοποίηση, εξετάζοντας από μια οπτική οπτική γωνία την άνοδο του ελεύθερου εμπορίου και των ανοιχτών αγορών. Το κίνημα των ριζοσπαστικών υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης δίνει έμφαση στα οφέλη για τη δημοκρατία και στις εναλλακτικές λύσεις στη συγκεντρωτική εξουσία που προκύπτουν από τις παγκόσμιες χρηματοοικονομικές αγορές, την ανάπτυξη των πολυεθνικών εταιρειών και την παγκόσμια διάδοση της λαϊκής κουλτούρας. Αυτό δεν σημαίνει ότι οι ριζοσπαστικοί υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης δεν ενοχλούνται από τις τρέχουσες κατανομές του πλούτου και της οικονομικής εξουσίας, αλλά οι υποστηρικτές αυτής της υπόθεσης βλέπουν την παγκοσμιοποίηση σαν κάτι το γενικά ευεργετικό και ιστορικά αναπόφευκτο.

Η παγκοσμιοποίηση, όπως υποστηρίζουν οι ριζοσπαστικοί υπέρμαχοί της, δεν αναχαιτίζεται από τα εθνικά σύνορα. Με αυτό τον τρόπο, οι δυνάμεις της παγκοσμιοποίησης εκκινούν νέες μορφές κοινωνικής ζωής και παγκόσμιας τάξης που βασίζονται σε τροποποιημένα πρότυπα οικονομικής παγκοσμιοποίησης, εξουσίας και επικράτειας. Ένας από τους πιο γνωστούς ριζοσπαστικούς υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, ο Ιάπωνας επιχειρηματικός αναλυτής

Kenichi Ohmae (1990, 1995), περιγράφει την παγκοσμιοποίηση σαν προάγετο ενός «κόσμου χωρίς σύνορα» – ενός κόσμου στον οποίο το κεφάλαιο κυκλοφορεί αναζητώντας τις υψηλότερες αποδόσεις επενδύσεων ανεξάρτητα από το σύστημα εθνικής διακυβέρνησης. Σύμφωνα με τον Ohmae, η ανάπτυξη και η ταχεία ανάπτυξη της παγκόσμιας οικονομίας σηματοδοτεί το τέλος του έθνους-κράτους – καθώς οι μεμονωμένες χώρες δεν έχουν πλέον αποτελεσματικά φορολογικά μέσα για να ελέγξουν την οικονομία τους. Σε έναν κόσμο όπου οι παγκόσμιες αγορές συναλλάγματος έχουν ημερήσιο τζίρο μεγαλύτερο από ένα τρισεκατομμύριο δολάρια, οι εθνικές κυβερνήσεις αντιμετωπίζουν ολοένα μεγαλύτερη πίεση να ανταποκριθούν σε μεταβατικά ζητήματα που υπερβαίνουν τα σύνορά τους – από τη νομισματική κερδοσκοπία έως τους παράνομους μετανάστες και τους περιβαλλοντικούς κινδύνους. Αυτή η πρόκληση στην εθνική κυριαρχία είναι τόσο μεγάλη ώστε τα έθνη, σύμφωνα με τον Ohmae, γρήγορα μετατρέπονται σε απλές «μυθοπλασίες». Η μυθοπλασία έχει να κάνει με το ότι η εθνική κυριαρχία ανατίθεται και πάλι στους πολιτικούς ηγέτες, αλλά ως επί το πλείστον οι πολιτικοί έχουν χάσει την ικανότητά τους να διαμορφώνουν κοινωνικοοικονομικά αποτελέσματα στην εντατική εποχή της παγκοσμιοποίησης.

Η παγκόσμια οικονομία ακολουθεί τη δική της λογική και αναπτύσσει τα δικά της δίκτυα διαφερόντων, τα οποία σπάνια απομιμούνται τα ιστορικά σύνορα μεταξύ των εθνών. Κατά συνέπεια, το εθνικό συμφέρον ως οικονομική, σε αντίθεση με μια πολιτική, πραγματικότητα έχει χάσει μεγάλο μέρος του νοήματός του. Και καθώς οι πληροφορίες σχετικά με τα προϊόντα και τις υπηρεσίες καθίστανται ολοένα πιο καθολικά διαθέσιμες, οι καταναλωτές σε οποιοδήποτε σημείο θα μπορούν να κάνουν καλύτερα ενημερωμένες επιλογές για το τι θέλουν. Θα έχει όλο και λιγότερη σημασία από πού προέρχεται το καθετί. Οι κυβερνήσεις –και τα εθνικά σύνορα που αντιπροσωπεύουν– γίνονται αόρατα σε αυτό το είδος αναζήτησης. Δεν υπάρχει λόγος να συνεχίσουν να διαλέγουν επιλεκτικά ποια προϊόντα μπορούν να παραχθούν ή να πουληθούν ή να αποφασίζουν ποια είναι καλά και ποια κακά. Τα οικονομικά συμφέροντα που πρέπει να εξυπηρετηθούν είναι αυτά των μεμονωμένων καταναλωτών. Οι κυβερνήσεις δεν χρειάζεται να τους προφυλάξουν ή να τους προστατεύσουν από τις προσφορές των πολυεθνικών εταιρειών. Οι καταναλωτές μπορούν να κάνουν τις δικές τους επιλογές. Και το κάνουν.

Kenichi Ohmae (1990), *The Borderless World: Power and Strategy in the Interlinked Economy*, New York: Harper Business, σ. 183.

Για τον Ohmae, οι περιοχές, και όχι τόσο τα κράτη, είναι οι βασικοί μοχλοί της παγκοσμιοποίησης. Η τρέχουσα παγκόσμια οικονομία, βασισμένη σε πρωτοφανείς χρηματοοικονομικές και κεφαλαιακές ροές, επηρεάζεται σε βάθος από νέες περιοχές και οικονομικές ζώνες με μεγάλους πληθυσμούς. Οι περισσότερες από τις γιγαντιαίες πολυεθνικές επιχειρήσεις εστιάζουν τις δραστηριότητές τους τώρα σε περιοχές, όχι σε μεμονωμένες χώρες. Για παράδειγμα, η Nestlé επέλεξε την περιοχή Κανσάι γύρω από το Κόμπε και την Οσάκα, αντί για το Τόκιο, όταν μετακόμισε στην ιαπωνική αγορά.

Οι μετασχηματιστές της παγκοσμιοποίησης

Σε αντίθεση με τους σκεπτικιστές και τους ριζοσπαστικούς υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, μια τρίτη θέση αναδύθηκε στο πλαίσιο της διαμάχης γύρω από την παγκοσμιοποίηση – η θέση που καταλαμβάνουν οι μετασχηματιστές της παγκοσμιοποίησης. Οι μετασχηματιστές υποστηρίζουν ότι η παγκοσμιοποίηση εγκαινιάζει ένα «ταρακούνημα» στις σφαίρες της οικονομίας, της πολιτικής, του πολιτισμού και της προσωπικής ζωής. Πρόκειται λιγότερο για την αναγγελία μιας εντελώς νέας εποχής (όπως υποστηρίζουν οι ριζοσπαστικοί υπέρμαχοι της παγκοσμιοποίησης), και περισσότερο για μια προσαρμογή σε έναν κόσμο που μετασχηματίζει τις προηγούμενες δομές, έναν κόσμο που αναδιατάσσει τις διακρίσεις μεταξύ εγχώριων και διεθνών, εσωτερικών και εξωτερικών υποθέσεων.

Ένας από τους πιο διεισδυτικούς υποστηρικτές της μετασχηματιστικής θέσης είναι ο David Held, ο οποίος έχει αντικρούσει κατά μέτωπο τους επικριτές της παγκοσμιοποίησης, τόσο τους σκεπτικιστές όσο και τους πολέμιους της. Ο Held, καθηγητής στη Σχολή Οικονομικών του Λονδίνου (LSE), γρήγορα αναδείχθηκε κορυφαίος παγκόσμιος εμπειρογνώμονας στο πεδίο της παγκοσμιοποίησης. Υποστηρίζει με σθένος πως οι επικριτές κάνουν λάθος σε όλα σχεδόν τα επίμαχα σημεία. Είναι η παγκοσμιοποίηση η κινητήρια δύναμη της αμερικανοποίησης; Ναι, λέει ο Held (2004), οι ΗΠΑ είναι ο σημαντικότερος παράγοντας στη διαμόρφωση των οικονομικών αγορών· αλλά η παγκοσμιοποίηση δεν είναι ένα αποκλειστικά αμερικανικό φαινόμενο. Όπως επισημαίνει, οι αμερικανικές εταιρείες αντιπροσωπεύουν περίπου το ένα τέταρτο των παγκόσμιων εισαγωγών και περίπου το ένα τέταρτο των συνολικών εξαγωγών. Ευθύνεται η παγκοσμιοποίηση για την επιδείνωση των ανισοτήτων; Οι ατομικές διαφορές εισοδήματος στις πλουσιότερες και φτωχότερες χώρες είναι μεγαλύτερες από ποτέ, αλλά ίσως η πιο σημαντική εξέλιξη να είναι πως εκείνοι που ζουν σε συνθήκες μέγιστης ανέχειας φαίνεται να μειώνονται παγκοσμίως. Οι παγκόσμιες αγορές θριαμβεύουν επί των εθνικών κυβερνήσεων; Στη Δύση, οι κυβερνητικές δαπάνες και τα επίπεδα φορολογίας σε γενικές γραμμές έχουν

αυξηθεί. Η παγκοσμιοποίηση, λέει ο Held (2004: 6), «δεν έχει απλώς διαβρώσει ή υπονομεύσει τη δύναμη των κρατών· περισσότερο την έχει αναπλάσει και αναδιαμορφώσει». Η παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών απειλεί τις εθνικές κουλτούρες; Η διάδοση της άμεσης επικοινωνίας σε μεγάλα τμήματα του κόσμου δεν μπορεί να αμφισβητηθεί, ωστόσο ο Held υποστηρίζει ότι τα διαθέσιμα στοιχεία δείχνουν πως οι τοπικές και εθνικές κουλτούρες παραμένουν ισχυρές.

Στο πρωτοποριακό έργο τους *Global Transformations* (1999), ο Held και οι συνεργάτες του οριοθετούν, με αξιοσημείωτη ακρίβεια, τι πραγματικά «παγκόσμιο» έχει η παγκοσμιοποίηση. Προκειμένου να είναι σε θέση να πει κάτι που να έχει νόημα για τα πρότυπα της σύγχρονης παγκοσμιοποίησης και ιδιαίτερα για το πώς η σημερινή παγκόσμια τάξη διαφέρει από τις προηγούμενες ιστορικές μορφές της παγκοσμιοποίησης, ο Held παρουσιάζει τέσσερις αναλυτικές διαστάσεις διερεύνησης:

- η εκτατότητα των παγκόσμιων δικτύων
- η ένταση της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας
- η ταχύτητα των παγκόσμιων ροών
- ο αντίκτυπος της παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας.

Για τον Held, η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται οπωσδήποτε μια *επιμήκυνση* των κοινωνικών σχέσεων. Με την έννοια της επιμήκυνσης ή της εκτατότητας θέλει να υπογραμμίσει ότι οι αποφάσεις ή τα γεγονότα που συμβαίνουν σε ένα μέρος του κόσμου έχουν επιπτώσεις σε ανθρώπους που ζουν σε άλλα σημεία του. Από τις παγκόσμιες αγορές εργασίας έως την υπερθέρμανση του πλανήτη, είναι σχεδόν αδύνατο σήμερα να μη ζούμε με τις συνέπειες της διευρυνόμενης εμβέλειας των δικτύων κοινωνικής δραστηριότητας και πολιτικής εξουσίας. Δεν είναι όμως μόνο αυτό. Η παγκοσμιοποίηση συνεπάγεται όχι μόνο επιμήκυνση των δραστηριοτήτων πέρα και πάνω από σύνορα, αλλά και ταχεία *εντατικοποίηση της διασυνδεσιμότητας* μεταξύ λαών, θεσμών και κρατών. Εδώ ο δικτυωμένος κόσμος των τηλεπικοινωνιών υψηλής ταχύτητας είναι το πιο προφανές παράδειγμα. Το ότι οι κοινωνικές σχέσεις αποκτούν μεγαλύτερη έκταση και ένταση είναι επομένως κομβικό για τον Held, αλλά υπάρχουν και δύο ακόμη δυνάμεις που συμμετέχουν στην αλληλεπίδραση των παγκόσμιων πραγμάτων. Η μία από αυτές είναι η ταχύτητα, με την οποία ο Held επιδιώκει να υπογραμμίσει την *επιτάχυνση της κοινωνικής ζωής*. Αναφέρεται έτσι στην εμφάνιση μιας κουλτούρας των μέσων μαζικής ενημέρωσης που λειτουργούν εικοσιτέσσερις ώρες την ημέρα επί επτά ημέρες την εβδομάδα, όπου τα έκτακτα νέα –από τρομοκρατικές επιθέσεις μέχρι πολεμικές συρράξεις– αναμεταδίδονται σχεδόν στιγμιαία σε ολόκληρο τον κόσμο. Όμως αναφέρεται επίσης στην επιτάχυνση των μεταφορών, των ταξιδιών και της παγκόσμιας επικοινωνίας της

πληροφορίας. Η άλλη δύναμη αφορά τον αντίκτυπο, ιδίως τη *μεγέθυνση* τοπικών συμβάντων ή αποφάσεων σε θέματα παγκόσμιας εμβέλειας.

Η παγκοσμιοποίηση δεν είναι απλώς μια μονολιθική διαδικασία που αφήνει στο πέρασμά της εντελώς θετικά ή εντελώς αρνητικά αποτελέσματα. Διαμορφώνεται και αποτελείται από σύνθετες διαδικασίες με πολλαπλές επιπτώσεις που πρέπει να ανατμηθούν και να εξεταστούν πολύ προσεκτικά. Ένα πράγμα είναι όμως ήδη σαφές: η παγκοσμιοποίηση δεν οδηγεί απλώς στο «τέλος της πολιτικής» ή στην πλήρη κατάρρευση της ρυθμιστικής ικανότητας. Απεναντίας, η παγκοσμιοποίηση συνδέεται με μεγαλύτερη ακρίβεια με την επέκταση των όρων της πολιτικής δραστηριότητας και του φάσματος των παραγόντων που εμπλέκονται στην πολιτική ζωή. Η παγκοσμιοποίηση σηματοδοτεί τη συνέχιση της πολιτικής με νέα μέσα που λειτουργούν σε πολλά επίπεδα.

David Held (2004), *Global Covenant: The Social Democratic Alternative to the Washington Consensus*, Cambridge: Polity Press, σ. 10.

Τέτοιοι παγκόσμιοι μετασχηματισμοί υπαγορεύουν, με τη σειρά τους, σημαντικές αλλαγές για το έθνος-κράτος. Και ο Held και οι συνεργάτες του παρέχουν ορισμένα εντυπωσιακά στατιστικά στοιχεία για να αποδείξουν ότι η ανάπτυξη των διεθνικών οργανώσεων μεταβάλλει τη δυναμική τόσο του κράτους όσο και της κοινωνίας των πολιτών. Στις αρχές του 20ού αιώνα υπήρχαν μόνο 37 διακυβερνητικές οργανώσεις (IGOs) και 176 διεθνείς μη κυβερνητικές οργανώσεις (INGOs) ενεργές. Σήμερα, εκτός από τα πολλά εκατομμύρια ιδιωτικών επιχειρήσεων που δραστηριοποιούνται πέρα από τα σύνορα των εθνών-κρατών, υπάρχουν περίπου 7.000 διακυβερνητικές οργανώσεις και περίπου 50.000 μη κυβερνητικές, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις που δραστηριοποιούνται σε όλο τον κόσμο. Αυτοί οι φορείς –από τη Διεθνή Αμνηστία και τη Χριστιανική Βοήθεια έως τον Διεθνή Ερυθρό Σταυρό και τη Διεθνή Διαφάνεια– συγκροτούν μια τεράστια, πολυεπίπεδη δομή της παγκόσμιας κοινωνίας των πολιτών. Σε αυτό το πρότυπο εκτεταμένης μη κυβερνητικής διασυνδεσιμότητας μπορεί επίσης να προστεθεί ένας πυκνός ιστός βασικών παγκόσμιων φορέων χάραξης πολιτικής, συμπεριλαμβανομένων των Ηνωμένων Εθνών, του ΔΝΤ, του G8, του Παγκόσμιου Οργανισμού Εμπορίου, της Ευρωπαϊκής Ένωσης και της Οικονομικής Συνεργασίας Ασίας-Ειρηνικού.

Το έθνος-κράτος λοιπόν αργοπεθαίνει; Όχι απαραίτητα, σύμφωνα με τον Held, και σε αυτή τη λογική περιγράφει μια πολύ λεπτά επεξεργασμένη θεω-

ρητική θέση – μια θέση που τον τοποθετεί σε κάποια απόσταση από εκείνους τους ριζοσπαστικούς υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης για τους οποίους το κράτος είναι, λίγο πολύ, μια τελειωμένη υπόθεση. Ο Held αναγνωρίζει βέβαια ότι πολλοί παραδοσιακοί τομείς της κρατικής δραστηριότητας έχουν διαβρωθεί. Αναπτύσσει το σημείο αυτό ως εξής: «τα μεμονωμένα κράτη δεν μπορούν πλέον να θεωρηθούν αυτά καθαυτά οι κατάλληλες πολιτικές μονάδες για την επίλυση βασικών προβλημάτων πολιτικής ή για την αποτελεσματική διαχείριση ενός ευρέος φάσματος δημόσιων λειτουργιών» (Held & McGrew 2002: 23). Πιστεύει όμως ότι είναι λάθος να αρνούμαστε τη συνεχιζόμενη συνάφεια του κράτους με τις παγκόσμιες υποθέσεις – ας δούμε, για παράδειγμα, την εξουσία που εξακολουθούν να ασκούν κράτη όπως οι Ηνωμένες Πολιτείες και η Κίνα στην παγκόσμια πολιτική. Με την έννοια αυτή, η παγκοσμιοποίηση αφορά λιγότερο τη διάβρωση και περισσότερο μια αναδιαμόρφωση του έθνους-κράτους. «Το νεότερο κράτος», προτείνουν οι Held και McGrew, «ενσωματώνεται ολοένα περισσότερο σε ιστούς περιφερειακής και παγκόσμιας διασυνδεσιμότητας που διαπερνώνται από υπερεθνικές, διακυβερνητικές και διεθνικές δυνάμεις, και δεν είναι σε θέση να προσδιορίσει ένα δικό του πεπρωμένο» (2002: 23).

Παγκόσμιος κοσμοπολιτισμός

Μία από τις συγχύσεις που προκύπτουν από τη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης είναι ότι οι κοινωνικοί θεωρητικοί διαφωνούν για τα πιθανά οφέλη και τις πιθανές ζημιές της παγκοσμιοποίησης για τη δημοκρατική πολιτική. Κάποιοι υιοθετούν μια πολύ απαισιόδοξη άποψη για τις πολιτικές και πολιτισμικές συνέπειες της παγκοσμιοποίησης, βλέποντας μια επιδείνωση τόσο στην ποιότητα της δημοκρατίας όσο και στη δημόσια σφαίρα. Θα εξετάσουμε μερικά από αυτά τα επιχειρήματα σε βάθος παρακάτω. Άλλοι κοινωνικοί θεωρητικοί βλέπουν εναλλακτικές πολιτικές δυνατότητες να πηγάζουν από την παγκοσμιοποίηση, και σε αυτό το πλαίσιο το φάσμα ενός *παγκόσμιου κοσμοπολιτισμού* αποκτά κεφαλαιώδη σημασία. Τέτοιες κοινωνικές τάσεις, υποστηρίζουν ορισμένοι αναλυτές, μπορούν να εντοπιστούν στις συζητήσεις της Ευρωπαϊκής Επιτροπής σχετικά με τις δυνατότητες ύπαρξης ενός νέου είδους υπερεθνικής δικαιοσύνης, υπηρετούμενης από μια περιφερειακή αστυνομική δύναμη (Europol) και μια περιφερειακή δικαστική αρχή (Eurojust). Ή θα μπορούσαν να σταχυολογηθούν από την παγκόσμια εξάπλωση των κινημάτων για τα ανθρώπινα δικαιώματα, τα οποία διαμαρτύρονται για όσα υποφέρουν τα παιδιά και οι άμαχοι πολίτες, για παράδειγμα, στο Ιράκ, την Αφρική, το Ισραήλ ή την Παλαιστίνη. Ή μπορούν να συνα-

χθούν από τους πολιτισμικούς δεσμούς, για παράδειγμα, Κινέζων ή Κορεατών μεταναστών που ζουν στο Σίδνεϊ ή στο Σαν Φρανσίσκο, και των οποίων η εργασιακή ζωή συνεπάγεται μια ενσωμάτωση σε παγκόσμια δίκτυα.

Όλα τα παραπάνω είναι εκφράσεις –ή τουλάχιστον έτσι έχει προταθεί– μιας ζωτικής νέας κοσμοπολιτικής στάσης, της παγκόσμιας αναδιαμόρφωσης μιας αιωνόβιας παράδοσης που απορρίπτει τον εθνικισμό υπέρ του ευρύτερου εναγκαλισμού της ανθρωπότητας. Θα μπορούσε να υποστηριχθεί ότι η νεωτερικότητα ήταν ανέκαθεν έτσι. Σίγουρα από τότε που έκαναν την εμφάνισή τους στοχαστές όπως οι Goethe, Kant, Humboldt ή Marx, οι προκλήσεις της διεθνούς πολιτικής έχουν συσχετιστεί με έναν μετασχηματισμό από τον στενό εθνικισμό στην παγκόσμια διακυβέρνηση. Σε αυτό το πλαίσιο, τα επιτεύγματα της πολυμερούς προσέγγισης –ιδίως από τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και στο εξής– ήταν αξιοσημείωτα, από την ίδρυση του συστήματος των Ηνωμένων Εθνών έως την ανάπτυξη της ΕΕ. Από αυτή την οπτική γωνία, ο «κοσμοπολιτισμός» μπορεί να μην είναι τίποτε περισσότερο από μια νέα λέξη για αυτό που μέχρι τώρα αποκαλούσαμε «διεθνισμό».

Ο Ulrich Beck, του οποίου την κοινωνική θεωρία περί διακινδύνευσης εξετάσαμε νωρίτερα, πιστεύει ότι ο κοσμοπολιτισμός σήμερα είναι ριζικά διαφορετικός από τον παλαιού τύπου διεθνισμό. Σε πρόσφατα βιβλία του όπως το *The Cosmopolitan Vision* (2006) και το *Power in the Global Age* (2005), ο Beck έχει υποστηρίξει ότι η επίδραση του σημερινού κοσμοπολιτισμού ανακατασκευάζει από την αρχή την παγκόσμια τάξη, αντικαθιστώντας τον επαρχιωτισμό και τον εθνικισμό με μια ώριμη ηθική θεώρηση ικανή να ανταποκριθεί στις σύγχρονες παγκόσμιες κρίσεις. Ο Beck γράφει εδώ και μερικά χρόνια για μια νέα ευρωπαϊκή συνείδηση και, πέρα από αυτήν, για έναν παγκόσμιο κοσμοπολιτισμό. Σε γενικές γραμμές, στόχος του είναι να επεκτείνει την *πολιτική του κοσμοπολιτισμού* τόσο ώστε να αντιταχθεί στον νεοφιλελευθερισμό που επικρατεί σε όλη την καταναλωτική, μεταϊμπεριαλιστική Δύση.

Ο κοσμοπολιτισμός για τον Beck είναι μια απάντηση στο ερώτημα του τι οφείλουμε στους ξένους, δεδομένου ότι όλοι μετέχουμε σε μία και μοναδική ανθρωπότητα. Η πολιτική μορφή αυτής της ηθικής στάσης είναι γνωστή ως παγκοσμιοποίηση, για την οποία, όπως σχολιάζει ο Beck, η ζωή βιώνεται σε ένα περιβάλλον όπου οι εθνικές διακρίσεις είναι θολές και επικρατούν πολιτισμικές αμφισημίες. Ο κοσμοπολιτισμός σημαίνει επομένως αποδοχή του πολιτισμικού μείγματος, το οποίο ο Beck πιστεύει ότι δεν είναι πάντα αυτό που προτιμούν τα αυταρχικά, νεοφιλελεύθερα καθεστώτα. Ο βασικός ισχυρισμός του Beck είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός ως πολιτικό σύστημα

είναι αυτοαντικρουόμενος και αυτοακρωτηριαζόμενος. Ένα όραμα καθολικής ελευθερίας που προϋπέθετε για τον θρίαμβό του τα οφέλη της δυτικής νεωτερικότητας – υλικός πλούτος, κράτος δικαίου, κοινωνία των πολιτών – έγινε αντίθετα το κατασταλτικό μάντρα που μας λέει ότι μπορούμε να ζήσουμε όλοι μαζί μόνο αν τα έθνη είναι ίδια μεταξύ τους. Στις διεθνείς σχέσεις, αυτή η εκτίμηση αποτυπώνεται στην άποψη ότι μόνο οι χώρες που έχουν δημοκρατικό πολίτευμα και σέβονται τα ανθρώπινα δικαιώματα μπορούν να θεωρούνται νόμιμες – μια άποψη την οποία επικαλέστηκαν οι κυβερνήσεις των ΗΠΑ και της Βρετανίας για την έναρξη της επίθεσης στο Ιράκ το 2003.

Ο Beck καταφέρει ένα σημαντικό χτύπημα στο νεοφιλελεύθερο δόγμα. Με μια τρομερά διαπεραστική ευφυΐα, εξομοιώνει τον νεοφιλελευθερισμό με μια παγκόσμια δικτατορία των ΗΠΑ. Όπως γράφει (2006: 160), «οι Αμερικανοί εξάγουν τώρα αμερικανικό πεσιμισμό μοθύνοντας όλο τον υπόλοιπο κόσμο με την τρομοφοβία τους». Αλλά η κοινωνιολογία του Beck δεν είναι απλώς η τελευταία μορφή αντιαμερικανισμού. Διότι, όπως υποστηρίζει διεξοδικά, ο νέος κοσμοπολιτισμός έχει να αντιμετωπίσει ένα ολόκληρο πλήθος αναδυόμενων παγκόσμιων κινδύνων – ξενοφοβικούς εθνικισμούς, θρησκευτικούς φονταμενταλισμούς, πολυεθνικά μονοπώλια.

Εγγράφοντας αυτές τις παγκόσμιες αλλαγές σε μια ευρύτερη κοινωνική θεωρία, ο Beck διακρίνει δύο είδη σχέσης μεταξύ πολιτικής και εξουσίας στην εποχή μας των διεθνικών αλληλεξαρτήσεων. Υπάρχει αυτό που ονομάζει «εθνική θεώρηση» ή «μεθοδολογικός εθνικισμός», που θεωρεί ότι η πολιτική πρέπει να ασχολείται κυρίως με την επικύρωση της κυριαρχίας, την αστυνόμευση των τοπικών ή περιφερειακών συνόρων και τη διατήρηση αποκλειστικών ταυτοτήτων. Η εθνική θεώρηση, λέει ο Beck, βασίζεται σε μια καθαρόαιμη, ουσιοκρατική κοινωνιολογία που τετραγωνίζει τον κύκλο μεταξύ της εθνικής και της παγκόσμιας κοινωνίας, συμπιέζοντας στο περιθώριο την ασυμμετρικότητα που χαρακτηρίζει τις στάσεις, τις πεποιθήσεις, τις αξίες και τους προσανατολισμούς των ανθρώπων. Από την άλλη πλευρά, ο Beck κάνει λόγο για την εμφάνιση της «κοσμοπολιτοποίησης», ή του «μεθοδολογικού κοσμοπολιτισμού», θέλοντας έτσι να υπογραμμίσει τις εσωτερικές διαδικασίες μετασχηματισμού που επηρεάζουν τις κοινωνίες σε ολόκληρο τον κόσμο. Ο κοσμοπολιτισμός για τον Beck περιλαμβάνει μια θετική πληθυντικοποίηση των εθνικών συνόρων, μια απεδαφικοποιημένη κοινωνία, ένα ξεφύτρωμα του παγκοσμιισμού μέσα από το έθνος. Από τους διεθνείς φοιτητές και τους διαμετανάστες μέχρι τις πολυεθνικές παγκόσμιες επιχειρήσεις και τα διεθνικά εγκληματικά δίκτυα, ο Beck βλέπει παντού την επίδραση ενός συνεχώς διευρυνόμενου κοσμοπολιτισμού.

Τα κύρια επιχειρήματα του Beck κατά του «μεθοδολογικού εθνικισμού», καθώς και οι πιο προγραμματικές πτυχές της άποψής του για τον κοσμοπολιτισμό, είναι πολύ διαφωτιστικά. Έχουν βέβαια ασκηθεί ορισμένες σημαντικές κριτικές στη θεωρία του για τον παγκόσμιο κοσμοπολιτισμό. Πρώτον, είναι οπωσδήποτε κρίμα που αισθάνεται την ανάγκη να κουβαλήσει τόσες πολλές αντιαμερικανικές ιδεολογικές αποσκευές. Η επιμονή του αυτή φαίνεται να υπονομεύει μια κατά τα άλλα προσεκτική και καλή ζυγισμένη αξιολόγηση της παγκόσμιας πολιτικής. Ωστόσο, δεν είναι μόνο η απέχθειά του για τον αμερικανικό μονομερισμό που υποσκάπτει την κατά τα άλλα σθεναρή θέση του για τον κοσμοπολιτισμό. Παρά τις διαπιστώσεις του σχετικά με την αναδυόμενη πολιτική της κοσμοπολιτικής ανοιχτότητας στην πολιτισμική ποικιλομορφία, το έργο του Beck είναι με διάφορους τρόπους θλιβερά «μοδάτο». Ανεξάρτητα από τις διανοητικές επιφυλάξεις του Beck σε σχέση με τον μεταμοντερνισμό, η εννοιολογική αρχιτεκτονική της προσέγγισής του είναι σε κάθε της σημείο εναρμονισμένη με την επικαιρότητα με τρόπους που παραπέμπουν ξεκάθαρα στη μεταμοντέρνα θεωρία – άκρως μετα-εθνική, μετα-μεταφυσική, μετα-κοινωνική, μετα-διεθνιστική και μετα-τελεολογική. Στον βαθμό που ο Beck θεωρητικοποιεί τη δική του θέση, αναγνωρίζει περιστασιακά ότι διάφοροι μεταμοντερνιστές έχουν ήδη διαβεί από τον ίδιο δρόμο: ίσως το πιο γνωστό παράδειγμα είναι η *Μεταμοντέρνα κατάσταση* (1984) του Jean-François Lyotard, όπου διατυπώθηκε το επιχείρημα ότι «κάποιος μπορεί να ακούει ρέγκε, να παρακολουθεί ένα γουέστερν, να τρώει από τα McDonald's για μεσημεριανό και τοπική κουζίνα για δείπνο, να φοράει παρισινό άρωμα στο Τόκιο και "ρετρό" ρούχα στο Χονγκ Κονγκ». Σε αντίθεση με τον Lyotard, η εποικοδομητική πλευρά του κοσμοπολιτισμού του Beck είναι ότι υπάρχουν επιτακτικοί κοινωνιολογικοί λόγοι – και όχι απλώς πολιτισμικοί – για να πιστέψουμε ότι ο κόσμος πραγματικά κινείται προς μια πιο μετα-εθνική κατεύθυνση. Ωστόσο, σύμφωνα με ορισμένους κριτικούς, αν ο Beck ήθελε πραγματικά να κρατήσει απόσταση ανάμεσα στο έργο του και στον μεταμοντερνισμό, θα έπρεπε να σταθεί και να εξετάσει μήπως το έθνος, το κράτος, η περιφέρεια και άλλες συναφείς οντότητες, ορισμένες με έναν λιγότερο ανιστορικό τρόπο από ό,τι επιμένουν οι υπέρμαχοι του μεταμοντερνισμού, δεν θα μπορούσαν ίσως να έχουν μεγαλύτερη πολιτική συνάφεια με τις μετασχηματισμένες παγκόσμιες πραγματικότητες από όσο υποθέτει.

Αλλοι επικριτές διαμαρτύρονται για την έλλειψη πολιτικού βάθους στην ανάλυση του Beck, η οποία μερικές φορές απειλεί να βυθιστεί σε ιδεολογική αφέλεια. Διότι, υμνώντας με πάθος τον γενναίο νέο κοσμοπολιτισμό αυτού του αιώνα, ο Beck μερικές φορές μοιάζει να μην αντιλαμβάνεται τις

πιο επιζήμιες μορφές του. Αν ο κοσμοπολιτισμός συνδυάζει την πολιτισμική ανοιχτότητα με μια υπεροπτική αγνόηση της θέσης, αυτό οφείλεται στο ότι πολύ πιθανά πρόκειται για εκδήλωση της νοοτροπίας των ανώτερων μεσαίων τάξεων. Από αυτή την άποψη, ο κοσμοπολιτισμός λειτουργεί ως η ιδεολογία του προηγμένου καπιταλισμού. Επιτρέπει στους λευκούς Δυτικούς να εκτοξεύονται σε όποιο σημείο του πλανήτη θέλουν, απολαμβάνοντας χωρίς τον παραμικρό κόπο τον διεθνικό τρόπο ζωής, διασχίζοντας τα εθνικά σύνορα τόσο εύκολα όσο το χρήμα ρέει μεταξύ πολυεθνικών εταιρειών. Αυτό το δήθεν παγκόσμιο και αταξικό δόγμα παραβλέπει ωστόσο όσους αποκλείονται από τα προνόμια και τον πλούτο του παγκόσμιου καπιταλισμού. Αν και ο ίδιος ο Beck δεν υπονοεί σε καμία περίπτωση ότι ο κοσμοπολιτισμός είναι μια καθαρά θετική κατηγορία, εγείρονται πιο ανησυχητικά ακόμη ζητήματα: τι γίνεται με τα εκατομμύρια ανθρώπους (όπως οι πρόσφυγες και οι διαμετανάστες) που είναι λιγότερο βολεμένοι από τους παγκόσμιους κοσμοπολίτες του Beck; Αναμφίβολα ο κόσμος γίνεται όλο και πιο διεθνικός, ειδικά για όσους ζουν στις ακριβές πόλεις της Δύσης. Το θέμα όμως είναι ότι για την τεράστια πλειονότητα της ανθρωπότητας, από τους Κινέζους αγρότες μέχρι τις γυναίκες και τα παιδιά στην Κεντρική Ασία, το διεθνικό καπιταλιστικό σύστημα δεν επιφέρει συνήθως κοσμοπολίτικες συνέπειες.

Αυτό το σημείο συνεχεται με άλλες πολιτικές δυσκολίες στις οποίες ο Beck μπορεί να μη δίνει όση προσοχή θα έπρεπε. Η γλώσσα που χρησιμοποιεί ο Beck για να αποδώσει την ουσία του κοσμοπολιτισμού – καθώς αντιλείπει ορολογικές καινοτομίες όπως «εξατομίκευση», «αναστοχαστικότητα» και «κοσμοπολίτικος εθνικισμός» – εννοιολογικά παρουσιάζει μεγάλες διακυμάνσεις. Ωστόσο, η θεωρητική προσπάθεια που καταβάλλει προσκρούει και πάλι στο γεγονός ότι υπάρχουν εκείνοι που έχουν πολύ φθηνή πρόσβαση στην κοσμοπολίτικη κουλτούρα, καθώς και εκείνοι που εξαιρούνται από τα οφέλη της. Η σχετική σύγκρουση ξεσπάει εν προκειμένω ανάμεσα στην πολιτική του διεθνισμού και στην πολιτική του κοσμοπολιτισμού. Μολαταύτα, η κοινωνιολογία του Beck προδίδει έναν αρχόμενο ιδεαλισμό στην έντονα κοσμοπολίτικη μεροληψία της. Είναι αποκαλυπτικό το γεγονός ότι αποσιωπά το όλο ζήτημα του πώς ο διεθνισμός και ο κοσμοπολιτισμός διαπλέκονται, και, απεναντίας, απηλώνει τους συγχωνεύει. Εντούτοις, απαιτείται ένα διανοητικό ταχυδακτυλουργικό κόλπο για να μπορέσει κανείς να υποθέσει ότι οι διεθνικές δραστηριότητες οδηγούν πάντοτε και παντού στην ίδια ακριβώς διαδικασία κοσμοπολιτισμού. Το να υποστηρίξει, για παράδειγμα, ότι κάποιος που παρακολουθεί δορυφορική τηλεόραση κινείται κατ' ανάγκην στο ρεύμα της κουλτούρας του κοσμοπολιτισμού μπορεί να πχει περίε-

γα ιδεαλιστικό, πατροναριστικό ή πολιτικά αφελές. Ο Beck τάσσεται υπέρ ενός αναστοχαστικού κοινωνιολογικού ύφους – αυτό που ο ίδιος ορίζει ως «κοινωνιολογία της κοινωνιολογίας». Κάπως σαν την έννοια των «αστερισμών» του Theodor Adorno, με τις πρωτοποριακές της αναλύσεις των κοινωνικών μορφών, η επεξεργασία της αναστοχαστικής κοινωνιολογίας του Beck είναι αυτοκριτικά πειραματική στον σχεδιασμό της. Στην καλύτερη περίπτωση, μπορούμε να πούμε ότι το γράψιμο του Beck είναι πειθαρχημένο και εμπνευσμένο· ωστόσο, περιστασιακά, η κοινωνιολογία του μοιάζει να δείχνει υπερβάλλοντα ζήλο, διαγράφοντας ένα ιδιγνώδες σκαμπανέβασμα ανάμεσα σε ιδέες, έννοιες και θεωρίες. Δεδομένων των μεγαλεπήβολων αξιώσεών του για έναν αναδυόμενο παγκόσμιο κοσμοπολιτισμό, αποτελεί σίγουρα μειονέκτημα του έργου του ότι σπάνια ασχολείται διεξοδικά με την Αφρική, την Ανατολική και τη Νότια Ασία ή την ισλαμική διασπορά. Σε τελική ανάλυση, ο Beck ενδιαφέρεται λιγότερο για τον πολιτισμό από ό,τι για την κοινωνία, και ιδιαίτερα για το πώς ο κοσμοπολιτισμός έχει πάρει μια νέα κοινωνιολογική σημασία. Ενώ το είδος κοσμοπολιτισμού που ευαγγελίζεται ο Beck αφορά περισσότερο τους μετασχηματισμούς και τις διεθνικές αλληλεξαρτήσεις από ό,τι την εθνικιστική πολιτική ή τον σύγχρονο καπιταλισμό, αυτό συμβαίνει επειδή είναι μία από τις πιο ουτοπικές πολιτικές ιδεολογίες – και, μόνο για αυτό τον λόγο, παρέχει γόνιμο έδαφος για εναλλακτικές μορφές πολιτικού μέλλοντος.

Η παγκοσμιοποίηση μετά την 11η Σεπτεμβρίου

Η διαμάχη γύρω από την παγκοσμιοποίηση, σύμφωνα με πολλούς, άλλαξε ριζικά μορφή στις 11 Σεπτεμβρίου 2001 – τη μέρα που τα αεροπλάνα κατέρριψαν τους Δίδυμους Πύργους στη Νέα Υόρκη. Τη μέρα εκείνη ο κόσμος άλλαξε για πάντα – ή, τουλάχιστον, έτσι αναπαράσταθηκε η υφήλιος από τα μέσα μαζικής ενημέρωσης τις ημέρες, τις εβδομάδες και τους μήνες μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις στη Νέα Υόρκη. Κοιτάζοντας προς τα πίσω, με μια εκ των υστέρων γνώση, και παρά τις καταστροφικές συνέπειες της 11ης Σεπτεμβρίου, διαπιστώνουμε ότι πιθανότατα ένα μεγάλο κομμάτι της πολιτικής συζήτησης εκείνη την εποχή πήρε αδιανόητες ιστορικές διαστάσεις. Όχι μόνο η 11η Σεπτεμβρίου δεν μπορεί από άποψη μεγέθους να συγκριθεί με γενοκτονίες και πολέμους όπως το Αουσβιτς, η Χιροσίμα και το Βιετνάμ, αλλά εξίσου σίγουρα επισκιάζεται από τις πιο πρόσφατες καταστροφές συγκρούσεων και πολέμου στο Αφγανιστάν και το Ιράκ. Για να μείνουμε μόνο στους αριθμούς, την 11η Σεπτεμβρίου χάθηκαν περίπου 3.000 ζωές, ένας συγκριτικά μικρός αριθμός αν τον αντιπαραβά-

λούμε με τις πρόσφατες πολιτικές συγκρούσεις. Από την άλλη, βέβαια, η 11η Σεπτεμβρίου σήμανε –με τρόπο ανεξίτηλο και χωρίς να κάνει διακρίσεις– ότι ο κόσμος στον οποίο βρισκόμαστε στο ξεκίνημα του 21ου αιώνα είναι σημαντικά διαφορετικός όχι μόνο από τον 18ο ή τον 19ο αιώνα αλλά και από τα τέλη του 20ού αιώνα. Οι διαφορές, φυσικά, έχουν να κάνουν με την παγκόσμια τρομοκρατία και τις νέες μορφές πολέμου, όχι όμως μόνο με αυτά. Εκτιμάται ότι στο διάστημα ανάμεσα στην κατάρριψη του πρώτου και του δεύτερου πύργου το πρωί της 11ης Σεπτεμβρίου ένα κοινό δύο δισεκατομμυρίων περίπου ανθρώπων από όλο τον κόσμο είδε την καταστροφή να διαδραματίζεται σε πραγματικό χρόνο. Οδηγούμαστε έτσι στην καρδιά των θεμάτων που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση των επικοινωνιών και των πολιτισμών, καθώς και στην καρδιά των συζητήσεων σχετικά με την παγκόσμια διακυβέρνηση και την παγκόσμια κοινωνία των πολιτών.

Η τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου στο Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου και το Πεντάγωνο αποκάλυψε, με τον πιο σοκαριστικό και αποτρόπαιο τρόπο, τη νέα παγκόσμια δύναμη των δικτύων. (Δείτε τη συζήτηση για τα δίκτυα στην κοινωνική θεωρία του Castells στο Κεφάλαιο 10.) Από μια σκοπιά, η 11η Σεπτεμβρίου μάς έδειξε τις υπέρτατες διασυνδέσεις και συγκρούσεις των ζών μας σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης. Η 11η Σεπτεμβρίου και ο απόηχός της σίγουρα έσπειραν τον τρόμο, αλλά ήταν επίσης ένα συμβάν που συνδέθηκε άρρηκτα με τα μέσα μαζικής ενημέρωσης, την επικοινωνία, την πληροφορία, τα σημεία και τα θεάματα. Εν συντομία, ήταν ένα παγκόσμιο μιντιακό γεγονός, με όλα όσα αυτό συνεπάγεται για τα δίκτυα επικοινωνιών. Όπως γράφει ο Douglas Kellner:

Η 11η Σεπτεμβρίου θα μπορούσε να αποτελέσει ένα mega-γεγονός μόνο σε έναν παγκόσμιο μιντιακό κόσμο, μια κοινωνία του θεάματος, όπου ολόκληρος ο κόσμος παρακολουθεί και συμμετέχει σε αυτό που ο Marshall McLuhan ονόμασε παγκόσμιο χωριό. Το θέαμα της τρομοκρατικής επίθεσης της 11ης Σεπτεμβρίου κατασκευάστηκε προφανώς ως μιντιακό συμβάν για να διασπείρει τον τρόμο και να καταδείξει στον κόσμο την ευαλωτότητα του επίκεντρου του παγκόσμιου καπιταλισμού και της αμερικανικής εξουσίας.

(2003: 41)

Η τεχνολογική τρομοκρατική επίθεση της 11ης Σεπτεμβρίου προϋπέθετε οπωσδήποτε τη νέα χρήση των αεροπορικών εταιρειών και των κτιρίων αυτή τη φορά ως μέσων μαζικής καταστροφής· αλλά η ανάπτυξη τέτοιων τεχνολογιών μαζικής καταστροφής έγινε αληθινά παγκόσμια μόνο μέσω της μιντιοποίησης της 11ης Σεπτεμβρίου.

Από μια άλλη σκοπιά, από τις επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου αναδύθηκε μια ακόμα βαθύτερη συγγένεια μεταξύ των δικτύων και της παγκοσμιοποίησης. Αν τα δίκτυα ήταν ζωτικής σημασίας για την εξάπλωση της επικοινωνίας χάρη στην οποία οι άνθρωποι σε όλο τον κόσμο παρακολουθούσαν την 11η Σεπτεμβρίου και τα επακόλουθά της να ξεδιπλώνονται σε τηλεοπτικές οθόνες, στα ραδιόφωνα και στο διαδίκτυο, έπαιξαν επίσης ουσιαστικό ρόλο για την ίδια την εννοχρήστρωση των επιθέσεων, καθώς η χρήση παγκόσμιων δικτύων ήταν αναπόσπαστο μέρος της στρατηγικής και των μεθόδων της Αλ-Κάιντα. Πράγματι, από τη συγκέντρωση κεφαλαίων έως τη νέα τεχνολογική πυροδότηση βόμβας, η Αλ-Κάιντα εμφανίζεται ως ένα είδος «παγκόσμιου δικτύου των δικτύων». Ο Robert J. Holton εξηγεί αυτούς τους δεσμούς μεταξύ δικτύων παγκοσμιοποίησης και τρομοκρατίας ως εξής:

Η Αλ-Κάιντα είναι ένα πραγματικά διεθνικό παγκόσμιο δίκτυο. Οι ηγέτες και τα βασικά μέλη της προέρχονται από διάφορες κοινωνίες όπως η Σαουδική Αραβία (Μπιν Λάντεν), η Αίγυπτος (Αλ-Ζαουάχρι) και η Ιορδανία (Αλ-Ζαρκάουι), αλλά κινούνται επίσης με εντυπωσιακή ευελιξία σε διάφορες κοινωνίες. [...] Η απεύθυνση της Αλ-Κάιντα είναι παγκόσμια και αγγίζει διαφορετικά πλάισια. Αυτό συνδέεται ιδεολογικά με την έκταση δραστηριότητας του Ισλάμ, και οργανωσιακά μέσω της ιδέας ενός εκκεντρωμένου δικτύου δικτύων. Αυτά τα δίκτυα διαφοροποιούνται σύμφωνα με βασικές λειτουργίες όπως ο προγραμματισμός ή η εκπαίδευση, και περιλαμβάνουν κεντρικές μορφές όπως ο Αλ-Ζαουάχρι και ο Αλ-Ζαρκάουι, καθένας εκ των οποίων εισήγαγε βασικούς συνεργάτες στο δίκτυο των δικτύων. Είναι επίσης εκκεντρωμένα όχι τόσο σε συγκεκριμένες περιοχές όσο σε υπερτοπικές σφαίρες δράσης. Η παρουσία της Αλ-Κάιντα σε κάθε χώρα δεν περιορίζεται στους ντόπιους, αλλά στηρίζεται και σε μέλη από άλλες χώρες.

(2008: 189)

Τα παγκόσμια τρομοκρατικά δίκτυα, όπως η Αλ-Κάιντα, είναι εξαιρετικά δύσκολο να εντοπιστούν για τους λόγους που προσδιορίζει ο Holton – η οργανωσιακή βάση τους είναι διεθνική, οι δραστηριότητές τους δεν γνωρίζουν εθνικά σύνορα και η τρομοκρατία που ασκούν είναι προκλητικά πλεονάζουσα, καθώς δεν διακρίνει μεταξύ μαχητών και αμάχων. Σε γενικές γραμμές, η παγκόσμια τρομοκρατία διαφέρει επίσης από τις παραδοσιακές μορφές τρομοκρατίας, δεδομένου ότι οι στόχοι της είναι διεθνικοί και δεν πλήττουν αναγκαστικά τον τόπο όπου έχει διαπραχθεί μια αδικία. Για παράδειγμα, το Παγκόσμιο Κέντρο Εμπορίου δέχτηκε επίθεση επειδή ήταν ένα παγκόσμιο σύμβολο της αμερικανικής οικονομικής εξουσίας.

Ποιες πολιτικές μορφές της παγκοσμιοποίησης αντιπροσωπεύουν επομένως τέτοιου είδους τρομοκρατικά δίκτυα; Και πώς, ακριβώς, έχουν αλλιάξει οι καθημερινές μας αντιλήψεις για την παγκοσμιοποίηση μετά τις τρομοκρατικές επιθέσεις της 11ης Σεπτεμβρίου; Οι κοινωνικοί θεωρητικοί έχουν μελετήσει διεξοδικά τα τρομοκρατικά δίκτυα και τα μεταβαλλόμενα περιγράμματα της παγκοσμιοποίησης από την 11η Σεπτεμβρίου κι έπειτα, αν και περιέργως κάποια από τα σημαντικότερα εννοιολογικά σημεία αναφοράς για τη συζήτηση είχαν προηγηθεί των επιθέσεων. Ένα τέτοιο παράδειγμα είναι το εριστικό έργο του Samuel Huntington *Η σύγκρουση των πολιτισμών και ο ανασχηματισμός της παγκόσμιας τάξης* (*The Clash of Civilizations and the Remaking of World Order*, 1996), το οποίο τράβηξε την προσοχή διαφόρων νεο-συντηρητικών ρεπουμπλικάνων εντός της κυβέρνησης Bush. Σύμφωνα με τον Huntington, η παγκόσμια σύγκρουση στην εποχή που ακολούθησε τον Ψυχρό Πόλεμο υποδαυλίζεται όλο και περισσότερο από τη θρησκεία και λαμβάνει χώρα μεταξύ «πολιτισμών». Η νεότερη πολιτική τάξη για τον Huntington είναι μια διασταύρωση διαφορετικών πολιτισμών και θρησκειών, όπου οι τελευταίες υπερβαίνουν και αναδιοργανώνουν τις πρώτες και, επομένως, πυροδοτούν δυνητικά συγκρούσεις μεταξύ πολιτισμών. Οι πιθανές συγκρούσεις σε μια εποχή παγκοσμιοποίησης είναι πολυπολικές και περιλαμβάνουν το Ισλάμ, την Κίνα, την Αφρική, τη Ρωσία, την Ασία και τη Δύση. Αλλά η πραγματική πρόκληση στα μάτια του Huntington παραμένει το Ισλάμ και το επιχείρημα σύντομα μετατοπίζεται από την πολυπολική σύγκρουση στο ζήτημα της υπεροχής της δυτικής νεωτερικότητας και της διατήρησης του στρατιωτικοβιομηχανικού της συμπλέγματος. Έτσι, το μελλοντικό σχήμα της πολιτικής, λέει ο Huntington, ενδέχεται να περιλαμβάνει αλληλεπάλλινες συγκρούσεις μεταξύ «της Δύσης και όλων των υπολοίπων». Μια παρόμοια γραμμή ανάλυσης ακολουθεί και το πολυδιαβασμένο βιβλίο του Benjamin Barber *Ο κόσμος των Mac κόντρα στους Τζιχάντ* (*Jihad vs. McWorld*, 1996). Ο Barber προσλαμβάνει τον κόσμο ως ριζικά διαχωρισμένο ανάμεσα σε μια Δύση σε παγκοσμιοποιητική τροχιά, κατευθυνόμενη προς έναν αδιάκοπο εκσυγχρονισμό στον οποίο την ωθούν οι πολυεθνικές εταιρείες, και στην προνεωτερική αφοσίωση στη φυλή και τον θρησκευτικό φονταμενταλισμό που αντιμάχονται τη νεωτεριστική ιδέα της προόδου, από την άλλη πλευρά. Αυτό το θεμελιώδες σχίσμα είναι η μόνη παγκόσμια σύγκρουση που μετράει στ' αλήθεια.

Στον αναδυόμενο κόσμο, οι σχέσεις μεταξύ κρατών και ομάδων από διαφορετικούς πολιτισμούς δεν θα είναι στενές και συχνά θα είναι ανταγωνιστικές. Ωστόσο, ορισμένες διαπολιτισμικές σχέσεις είναι

πιο επιρρεπείς στη σύγκρουση σε σχέση με άλλες. Στο μικρο-επίπεδο, τα βαθύτερα χάσματα εντοπίζονται μεταξύ του Ισλάμ και των ορθόδοξων, ινδουιστών, Αφρικανών και δυτικών χριστιανών γειτόνων του. Στο μακρο-επίπεδο, η κυρίαρχη διαίρεση είναι μεταξύ «της Δύσης και όλων των υπολοίπων», με τις πιο βίαιες συγκρούσεις να ξεσπούν ανάμεσα στις μουσουλμανικές κοινωνίες είτε με ασιατικές κοινωνίες είτε με τη Δύση. Τα επικίνδυνα σχίσματα του μέλλοντος είναι πιθανό να προκύψουν από την αλληλεπίδραση της δυτικής αλαζονείας, της ισλαμικής μισαλλοδοξίας και της σινικής διεκδικητικότητας.

Μόνη μεταξύ όλων των πολιτισμών, η Δύση άσκησε τεράστια και μερικές φορές καταστροφική επίδραση σε κάθε άλλο πολιτισμό. Η σχέση ανάμεσα στην ισχύ και την κουλτούρα της Δύσης και στην ισχύ που έχουν οι κουλτούρες άλλων πολιτισμών είναι, κατά συνέπεια, το πιο διάχυτο χαρακτηριστικό του κόσμου των πολιτισμών. Καθώς αυξάνεται η σχετική εξουσία, η ελκυστικότητα της δυτικής κουλτούρας εξασθενεί και οι μη δυτικοί λαοί αποκτούν ολοένα μεγαλύτερη εμπιστοσύνη και αφοσίωση στις γηγενείς κουλτούρες τους. Επομένως, το κεντρικό πρόβλημα στις σχέσεις της Δύσης με όλο τον υπόλοιπο κόσμο είναι η ασυμφωνία ανάμεσα στις προσπάθειες της Δύσης –ιδίως της Αμερικής– να προωθήσει μια οικουμενική δυτική κουλτούρα και στη φθίνουσα ικανότητά της να το πράξει.

Samuel Huntington (1996), *The Clash of Civilizations and the Remaking of the World Order*, London: Simon and Schuster, σ. 183.

Η έλευση της παγκόσμιας τρομοκρατίας έχει αναμφίβοτα επισκιάσει τις προγενέστερες πωλώσεις της παγκοσμιοποίησης, ιδίως τη διαμάχη μεταξύ όσων τάσσονταν «υπέρ» και «κατά» της παγκοσμιοποίησης – δηλαδή, μεταξύ των «ριζοσπαστικών υπέρμαχων της παγκοσμιοποίησης» και των «σκεπτικιστών της παγκοσμιοποίησης». Πάνω σε αυτό το υπόβαθρο, η πρόσφατη κοινωνική θεωρία προσπάθησε να καταπιαστεί, από μια πιο κριτική σκοπιά, με τις συνέπειες του παγκοσμισμού, μελετώντας πεδία όπως η δημοκρατία, ο κοσμοπολιτισμός, η κοινωνική δικαιοσύνη, ο милитаризм και η τρομοκρατία. Η πρόσφατη πρωτοβουλία του Beck να αναπτύξει μια κοινωνική θεωρία της παγκοσμιοποίησης γύρω από τον κοσμοπολιτισμό είναι ένα σημαντικό παράδειγμα – δείτε τη συζήτηση παραπάνω. Μεταξύ άλλων προσπαθειών ανάλυσης και κριτικής του σύγχρονου παγκοσμισμού, μπορούμε να αναφέρουμε το έργο του Dennis Smith *Globalization: The Hidden Agenda* (2006). Ο Smith επιδιώκει να επα-ναπροσδιορίσει τις πολιτικές διακυβεύσεις της παγκοσμιοποίησης πέρα από το

μέτωπο που έχει ανοίξει η Δύση στην τρομοκρατία, και, αντίθετα, προς τις πιθανές καταστροφικές συνέπειες των χωρών που βρίσκονται σε πόλεμο μεταξύ τους εντός της Δύσης. Στην εποχή μας, κατά την οποία η τρομοκρατία βασίζεται σε δίκτυα, γράφει ο Smith, η παγκοσμιοποίηση δεν είναι παρά ένα όνομα για τις τραυματικές, συντριπτικές, υπέρμετρες και ασυγκράτητες δυνάμεις του πολυεθνικού καπιταλισμού που διαλύουν την παραδοσιακή κοινωνία και κλονίζουν τις ταυτότητες και τις κοινότητες στον πυρήνα τους. Ενώ η τρομοκρατία και το πρόβλημα του κακού έρχονται να καταλάβουν το προσκήνιο σε όλο τον κόσμο μετά την 11η Σεπτεμβρίου, εκείνο που για τον Smith παραμένει υψίστης σημασίας είναι η άμορφη απεραντότητα των κοινωνικοοικονομικών αντιφάσεων στο εσωτερικό της Δύσης. Όπως γράφει ο Smith:

Από τη μία πλευρά, υπάρχουν υποστηρικτές της αξιοπρεπούς δημοκρατίας, που αποφέρει ουσιαστικά οφέλη, όπως η αξιοπρέπεια, η ελευθερία και η δίκαιη μεταχείριση, σε όλους τους πολίτες· από την άλλη, οι υποστηρικτές του αχαλίνωτου καπιταλισμού, ο οποίος επιβάλλεται από το δυναστικό κράτος, αποκλείουν πολλούς από τα οφέλη του. Το αποτέλεσμα αυτής της διαπάλης θα διαμορφώσει τον κόσμο για το υπόλοιπο του 21ου αιώνα.

(2006: 1)

Από την κατάρρευση του κομμουνισμού έως την 11η Σεπτεμβρίου, ο Smith ισχυρίζεται ότι ο κόσμος, όπως τον γνωρίζουμε, αποσυντίθεται. Ωστόσο, αν ο κόσμος πραγματικά καταρρέει, και ιδίως αν η παγκόσμια κυριαρχία της Αμερικής πνέει πλέον τα θόισθια, ποια πολιτική μορφή θα πάρει τώρα ο κόσμος; Ο Smith υπογραμμίζει τα ακόλουθα σημεία της «κρυφής ατζέντας» της παγκοσμιοποίησης: την αναδυόμενη κατάρρευση των ΗΠΑ ως παγκόσμιου μονάρχη· την τεράστια ανάπτυξη της στρατιωτικής δύναμης της Ευρώπης ώστε να γίνει αντίστοιχη της κατακτητικής οικονομικής ισχύος της· την άνοδο της Κίνας και της Ινδίας ως «παγκόσμιων υπερδυνάμεων»· και, μια κοινωνιολογική δυστοπία ολοένα περισσότερων εκατομμυρίων ανθρώπων σε όλο τον κόσμο που υφίστανται κοινωνικό αποκλεισμό, φτώχεια και ταπείνωση. Γύρω από αυτό το τελευταίο θέμα, ο Smith κάνει λόγο για τις *πληγές* της παγκοσμιοποίησης. Μια «δυναμική της ταπείνωσης» είναι αναπόσπαστο κομμάτι, όπως μας λέει, της επεκτατικής λογικής της παγκοσμιοποίησης.

Αν η Δύση εγκαταλείψει την αξιοπρεπή δημοκρατία ως μια αυθεντική επιλογή, αν παραιτηθεί από το καθήκον της φροντίδας, αν ισχυριστεί ότι η αγορά θα θεραπεύσει όλα τα δεινά, τι θα συμβεί τότε; Ποιος θα

υποστηρίξει τότε την ενσωμάτωση της αξιοπρεπούς δημοκρατίας και των ανθρώπινων δικαιωμάτων στις εργασιακές πρακτικές των ισχυρών παγκόσμιων-περιφερειακών και παγκόσμιων θεσμών διακυβέρνησης; Πιθανότατα κανένας.

Σε αυτή την περίπτωση, οι παγκόσμιοι κάτοικοι των μεγαλουπόλεων θα μείνουν με τη δυνατότητα επιλογής ανάμεσα στον αχαλίνωτο καπιταλισμό και στο δυναστικό κράτος, καθένα από τα οποία τους προσφέρεται από ένα διαφορετικό σύνολο τοπικών πολιτικών παραγόντων. Το πιθανότερο είναι να ταχθούν υπέρ του τελευταίου. Τους προσφέρει την ευκαιρία να αποφύγουν να θυματοποιηθούν και παράλληλα να μετατρέψουν κάποια άλλη ομάδα σε θύματα.

Αν συμβεί αυτό, ο κόσμος θα στερηθεί την ευκαιρία να οικοδομήσει αξιοπρεπείς, ευημερούσες, μη ταπεινωμένες και μη ταπεινωτικές κοινωνίες, που είναι η προοπτική που προσφέρει δυνητικά η επιλογή της αξιοπρεπούς δημοκρατίας.

Dennis Smith (2006), *Globalization: The Hidden Agenda*, London: Polity Press, σ. 204-205.

Όσο προκλητική κι αν φαντάζει αυτή η προσέγγιση, καλό θα ήταν να είμαστε επιφυλακτικοί σε πολιτικές αξιώσεις τόσο εκτεταμένου εύρους. Φαίνεται απίθανο, για παράδειγμα, ότι η ΕΕ θα επιδιώξει να αντικαταστήσει τις ΗΠΑ στη θέση του ηθικού φύλακα του κόσμου μέσω μιας μαζικής συσπείρωσης της στρατιωτικής της δύναμης. Όπως υποστήριξε πρόσφατα ο Anthony Giddens (2006), η ΕΕ δεν είναι μια αναδυόμενη υπερδύναμη, αλλά μάλλον μια ελαστική περιφερειακή κοινότητα. Ή, όπως υποστήριξε ο Timothy Garton Ash (2004), η Ευρώπη είναι η μη Αμερική του κόσμου. Παρομοίως, ενώ η Κίνα μπορεί σήμερα να έχει εκτοπίσει την Ιαπωνία από τη θέση της δεύτερης μεγαλύτερης οικονομίας στον κόσμο, δεν θα επιδιώξει απαραίτητα να γίνει ο επόμενος παγκόσμιος μονάρχης. Πράγματι, ολόκληρη η έννοια ενός κόσμου δομημένου από μία μοναδική κυριαρχική δύναμη έχει εκλείψει· η παγκόσμια δύναμη αιωρείται μακριά από τα κέντρα, διασπείρεται σε αλληλεπικαλυπτόμενες περιοχές. Γιατί αυτό που δείχνει η αντιπαράθεση γύρω από το θέμα της παγκοσμιοποίησης είναι ότι τα πρότυπα κοινωνικής σχέσης, εξουσίας και ταυτότητας διασπώνται σε μορφές που είναι ολοένα πιο ασαφείς, ακανόνιστες, ακόμη και ρευστές.

Εα όριζα την ΕΕ [Ευρωπαϊκή Ένωση] ως δημοκρατικό συνασπισμό (ή κοινότητα) ημι-κυρίαρχων εθνών. Δεν θεωρώ το «ημι-κυρίαρχος» έναν αμφιλεγόμενο όρο. Η κυριαρχία δεν είναι ποτέ αδιαίρετη, απεναντίας είναι πάντοτε μερική, εσωτερικά και εξωτερικά. Η ένωση είναι ένας συνασπισμός, επειδή οποιοδήποτε κράτος-μέλος μπορεί να αποχωρήσει (αν και αυτό το δικαίωμα είχε απλώς τυπικό χαρακτήρα στον καταστατικό της χάρτη). Η ΕΕ δεν είναι μια μετα-εθνική οντότητα, διότι τα έθνη που την απαρτίζουν δεν αφανίζονται και διατηρούν μεγάλες δυνατότητες για ανεξάρτητη δράση. Η ΕΕ διαφέρει ωστόσο από τον ΟΗΕ, επειδή η τυπική εθνική κυριαρχία έχει συναθροιστεί, κατά τρόπο τέτοιο που οι αποφάσεις τού κάθε μέλους τελικά επιδίδονται στα δικαστήρια της ΕΕ. Είναι δημοκρατική, πρωτίστως όμως με την έννοια της διαβουλευτικής δημοκρατίας.

Anthony Giddens (2006), *Europe in the Global Age*, Cambridge: Polity Press, σ. 217.

Κριτικές στη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης

Η διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης, όπως είδαμε, επεκτείνεται σε μια σειρά από θέματα. Από την παγκοσμιοποίηση του χρηματοπιστωτικού συστήματος και της οικονομίας μέχρι τα εμπορικά κέντρα και τον καταναλωτισμό, και από το περιβάλλον, τη ρύπανση και την υπερθέρμανση του πλανήτη μέχρι την κοινωνία των πολιτών και την εμφάνιση νέων παγκόσμιων μορφών κοσμοπολιτισμού, φαίνεται ότι δεν υπάρχει καμία πτυχή της δομής της κοινωνικής ζωής που να μένει στο απυρόβλητο της παγκοσμιοποίησης. Από την άλλη πλευρά, και ενώ οι σκεπτικιστές της παγκοσμιοποίησης μπορεί να έχουν χάσει πολύ διανοητικό και πολιτικό έδαφος από τους ριζοσπαστικούς υπέρμαχους της παγκοσμιοποίησης, έχουν διατυπωθεί αρκετές έντονες κριτικές στη διαμάχη γύρω από την παγκοσμιοποίηση. Τίθεται, για παράδειγμα, το ερώτημα του σε ποιο βάθος φτάνουν πραγματικά τα παγκόσμια δίκτυα, οι παγκόσμιες ροές και διαδικασίες – αν είναι δηλαδή πραγματικά «παγκόσμια» ή αν είναι ως επί το πλείστον δυτικά. Ενώ η παγκοσμιοποίηση υποδηλώνει μια σειρά από κοινωνικοοικονομικές και τεχνολογικές εξελίξεις σε πόλεις όπως το Σίδνεϊ και η Σιγκαπούρη, το π σημαίνει στην πραγματικότητα η παγκοσμιοποίηση στη Σόφια, τα Σκόπια ή τη Σαντιάγο μένει κατά πάσα πιθανότητα ένα ερώτημα πιο ανοιχτό. Τι εφαρμογή μπορεί να έχει η παγκοσμιοποίηση στις κοινωνίες του Τρίτου Κόσμου; Είναι ο όρος παγκοσμιοποίηση μια πολιτισμικά ουδέτερη περιγραφή των γεωπολιτικών πραγματικοτήτων στον 21ο αιώνα ή ένα κανονιστικό πρότυπο μιας συγκεκριμένης μορφής ζωής;

Παγκοσμιοποίηση, εργασία και η νέα οικονομία

Παρά τις προηγούμενες κριτικές στη διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης, υπήρξε μια ευρέως διαδεδομένη εκτίμηση –τόσο στις κοινωνικές επιστήμες όσο και στον δημόσιο πολιτικό διάλογο– ότι η οικονομία, η αγορά εργασίας και η επαγγελματική ζωή μας έχουν υποστεί σημαντικές αλλαγές τα τελευταία χρόνια λόγω των επιπτώσεων της παγκοσμιοποίησης. Οι διεθνικές δραστηριότητες πολυεθνικών επιχειρήσεων, ικανές να εξάγουν τη βιομηχανική παραγωγή τους σε σημεία ολόκληρου του πλανήτη όπου είναι διαθέσιμο χαμηλόμισθο εργατικό δυναμικό, και να αναδιαρθρώνουν τις επενδύσεις στη Δύση μετατοπίζοντας τις από την παρασκευή αγαθών στους τομείς των χρηματοοικονομικών, των υπηρεσιών και των επικοινωνιών, έχουν επιφέρει ιδιαίτερα σημαντικές αλλαγές στον τρόπο με τον οποίο οι άνθρωποι ζουν τη ζωή τους, στο πώς προσεγγίζουν την εργασία τους, καθώς και στο πώς τοποθετούν τον εαυτό τους μέσα στην αγορά εργασίας. Ενώ η απασχόληση έχει γίνει πολύ πιο σύνθετη από ό,τι σε προηγούμενες περιόδους, ως αποτέλεσμα της επιτάχυνσης της παγκοσμιοποίησης, ένα βασικό θεσμικό γεγονός που επαναπροσδιορίζει τη σύγχρονη συνθήκη ήταν η ραγδαία μείωση της διά βίου απασχόλησης. Το τέλος της μίας-δουλειάς-για-μια-ζωή ή μιας καριέρας σταδιακά αναπτυσσόμενης στο πλαίσιο μίας μοναδικής οργάνωσης ερμηνεύτηκε από ορισμένους κριτικούς ως προμήνυμα της άφιξης μιας «νέας οικονομίας» – ευέλικτης, ευκίνητης, δικτυωμένης.

Αν η σμίκρυνση, η ευελιξία και η εργασιακή επισφάλεια έχουν γίνει το σήμα κατατεθέν της εποχής μας, πώς μπορούν οι αλλαγές αυτές να επηρεάζουν την επαγγελματική ζωή των ανθρώπων; Πώς αυτές οι οικονομικές αλλαγές αφήνουν το σημάδι τους στην αίσθηση ταυτότητας των ανθρώπων; Και πώς μπορούν να επιτευχθούν μακροπρόθεσμοι προσωπικοί στόχοι –δηλαδή ο εαυτός ως ένα εν εξελίξει σχέδιο– σε έναν κόσμο που δηλώνει τυφλή υποταγή στο βραχυπρόθεσμο; Ο Αμερικανός κοινωνιολόγος Richard Sennett έχει δείξει τόσο δύσκολη μπορεί να γίνει η εκπλήρωση των επιταγών της ευελιξίας και της διακινδύνευσης στον νέο παγκοσμιοποιημένο κόσμο της εργασίας. Έχει επίσης δείξει πόσο καταστροφική μπορεί να είναι μια οικονομία χωρίς μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις ή ένα ευρύτερο νόημα για την ταυτότητα και τον εαυτό. Το επιχείρημα του Sennett, με δυο λόγια, είναι ότι έχουμε μετατοπιστεί από έναν εργασιακό κόσμο άκαμπτων, ιεραρχικών οργανώσεων, όπου η αυτοπείθαρχία διαμόρφωνε την ανθεκτικότητα του εαυτού, σε μια γενναία νέα οικονομία εταιρικής ανασχεδίασης, καινοτομίας και διακινδύνευσης, όπου το προσκήνιο καταλαμβάνει η κατακερματισμένη ή εξαρθρωμένη φύση της προσωπικής εμπειρίας.

Στο έργο του *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος* (2010 [*The Corrosion of*

Character, 1998]), ένα βιβλίο που είχε σημαντικό αντίκτυπο στη διαμάχη γύρω από την εργασία στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, ο Sennett υποστηρίζει ότι

οι αλλαγές στη δομή των σύγχρονων εταιρειών συνοδεύουν την εργασία ορισμένου χρόνου, την εργασία με σύμβαση έργου ή την προσωρινή εργασία. Οι εταιρείες επιδίωξαν ν' απαλλοτριώσουν από στρώματα γραφειοκρατίας, ν' αποκτήσουν ιεραρχική διάρθρωση με μικρό αριθμό θέσεων εποπτείας μεταξύ του ανώτατου και των κατώτερων κλιμακίων (διάρθρωση με μορφή πεπιλατυσμένης πυραμίδας) και πιο ευέλικτη οργάνωση. Στη θέση πυραμιδικών οργανώσεων, το μάντζμεντ αντιλαμβάνεται τώρα τις εταιρείες ως δίκτυα. [...] Αυτό σημαίνει ότι προαγωγές και απολύσεις έχουν την τάση να μη βασίζονται σε σαφείς και σταθερούς κανόνες και τα εργασιακά καθήκοντα δεν καθορίζονται με σαφήνεια. Το δίκτυο επαναπροσδιορίζει συνεχώς τη δομή του.

(2010: 32)

Για τον Sennett, η άνοδος του ευέλικτου καπιταλισμού, όσο κι αν υποτίθεται πως η ευελιξία και η διακινδύνευση δίνουν στους ανθρώπους περισσότερη ελευθερία για να διαμορφώσουν την κατεύθυνση της ζωής τους, στην πραγματικότητα επιφέρει εξοντωτικά νέα βάρη και καταπιέσεις. Ο ευέλικτος καπιταλισμός είναι «ευέλικτος» στον βαθμό που οι εργαζόμενοι και οι καταναλωτές του αποδέχονται τις προταγές ενός μετα-ιεραρχικού κόσμου, αποδέχονται ότι αυτοί και μόνον αυτοί έχουν το χρέος να προσπαθούν να γίνουν όλο και πιο ευέλικτοι, και αποδέχονται επίσης την εγκατάλειψη των παραδοσιακών μοντέλων εργασίας καθώς και τους τυπικούς προσδιορισμούς της επιτυχίας.

«**Π**οιος με χρειάζεται;» είναι ένα ερώτημα που αφορά τον χαρακτήρα και αμφισβητείται ριζικά στον σύγχρονο καπιταλισμό. Το σύστημα εκπέμπει αδιαφορία. Το κάνει με βάση τα αποτελέσματα του αγώνα των ανθρώπων, όπως στις αγορές στις οποίες ο νικητής τα παίρνει όλα, και όπου υπάρχει ελάχιστη σχέση ανάμεσα στο ρίσκο και στην ανταμοιβή. Εκπέμπει αδιαφορία οργανώνοντας την απουσία εμπιστοσύνης, κατάσταση στην οποία δεν υπάρχει κανείς λόγος να μας χρειάζεται κάποιος. Εκπέμπει αδιαφορία μέσω της ανασχεδίασης των εταιρειών, η οποία αντιμετωπίζει τους ανθρώπους ως αναλώσιμους. Αυτές οι πρακτικές μειώνουν εμφανώς και κτηνωδώς το αίσθημα των ανθρώπων ότι έχουν σημασία ως άτομα, ότι είναι αναγκαίοι σε άλλους.

Θα μπορούσε να ειπωθεί ότι ο καπιταλισμός ήταν πάντα έτσι. Όμως όχι με τον ίδιο τρόπο. Η αδιαφορία του παλιού ταξικού καπιταλισμού ήταν έντονα υλική. Η αδιαφορία την οποία εκπέμπει ο ευέλικτος καπιταλισμός είναι πιο προσωπική, επειδή το ίδιο το σύστημα είναι λιγότερο σαφές, λιγότερο ευανάγνωστο στη μορφή.

Richard Sennett, *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος: Οι συνέπειες του μετασχηματισμού της εργασίας στον νέο καπιταλισμό* [1998], μτφρ. Ελένη Αστερίου, Αθήνα: Πεδίο, 2010, σ. 228-229.

Η ευελιξία που απαιτείται από τους εργαζόμενους από τις πολυεθνικές εταιρείες, σύμφωνα με τον Sennett, προωθεί μια κυρίαρχη αντίληψη των ατόμων ως εναλλάξιμων και αναλώσιμων. Πάνω σε αυτό το κοινωνιολογικό υπόβαθρο αναφέρει στατιστικά στοιχεία που δείχνουν ότι ο μέσος Αμερικανός φοιτητής που αποφοιτεί σήμερα θα αποκτήσει κατά πάσα πιθανότητα δώδεκα θέσεις εργασίας ή βραχυπρόθεσμες δουλειές στη διάρκεια της ζωής του, κι εκτός αυτού θα υποχρεωθεί να αλλαχτεί τη βάση των δεξιοτήτων του τουλάχιστον τρεις φορές. Από αυτή την άποψη, η μία-δουλειά-για-μία-ζωή που ίσχυε στο παρελθόν αντικαθίσταται σήμερα από βραχυπρόθεσμες εργασίες ορισμένου χρόνου. Δεν υπάρχει αμφιβολία ότι ο ευέλικτος καπιταλισμός έχει και τους δυσχερησιμότερους του, οι οποίοι προς μεγάλη τους απογοήτευση διαπιστώνουν ότι τα υποτιθέμενα οφέλη των ελεύθερων αγορών είναι όλο και λιγότερο εμφανή. Στο μεταγενέστερο έργο του *Η κουλτούρα του νέου καπιταλισμού* (*The Culture of The New Capitalism*, 2006), ο Sennett εξηγεί τις βαθύτερες συναισθηματικές συνέπειες τόσο μεγάλων οργανωσιακών αλλαγών ως εξής: «οι άνθρωποι φοβούνται ότι θα εκτοπιστούν, θα παραγκωνιστούν ή θα υποχρεωποιηθούν. Το θεσμικό μοντέλο του μέλλοντος δεν τους παρέχει μια αφήγηση ζωής στην εργασία, ούτε την υπόσχεση για μεγάλη ασφάλεια στη δημόσια σφαίρα» (σ. 132). Η σημερινή εταιρική κουλτούρα του βραχυπρόθεσμου παράγει μια ολοκληρωτική διάβρωση της πίστης και της εμπιστοσύνης που οι υπάλληλοι κατοχυρώνουν στους χώρους εργασίας τους. «Οι εργασιακές ταυτότητες», γράφει ο Sennett, «αχρηστεύονται, εξαντλούνται, όταν οι ίδιοι οι θεσμοί δεν παύουν να επανεπιννοούνται» (σ. 141). Σε έναν εταιρικό κόσμο όπου οι άνθρωποι σκέφτονται αδιάκοπα ποιο θα είναι το επόμενο βήμα στην καριέρα τους ή προετοιμάζονται διαρκώς για μεγάλες αλλαγές, είναι πολύ δύσκολο να παραμείνουν πιστοί σε οποιαδήποτε εταιρεία ή οργάνωση.

Η κοινωνιολογία του Sennett θίγει άμεσα τις πρακτικές δυσκολίες της ζωής σε έναν παγκόσμια διασυνδεδεμένο κόσμο. Ιδιαίτερη προσοχή δίνει στις προ-

σωπικές διαστάσεις της παγκόσμιας αλλαγής και χρησιμοποιεί πολύ βιογραφικό υλικό στο έργο του για να αποτυπώσει τις επιπτώσεις της παγκοσμιοποίησης στη ζωή των εργαζομένων. Στην καρδιά του βιβλίου του *Ο ελαστικοποιημένος άνθρωπος*, για παράδειγμα, βρίσκεται η ιστορία του Ρίκο – ενός επιτυχημένου από υλική σκοπιά επιχειρηματία με πολύ υψηλό εισόδημα, ο οποίος παρ' όλα αυτά βιώνει μια αίσθηση δυσaréσκειας λόγω των πολύ υψηλών πιέσεων που υφίσταται από τον τρόπο ζωής που ακολουθεί. Αυτό που εντυπωσιάζει περισσότερο τον Sennett όσον αφορά τον Ρίκο είναι ο βαθμός στον οποίο η προσωπική του αίσθηση ταυτότητας διαμορφώνεται από τις επιταγές της εργασίας. Διότι, μετά την αποφοίτησή του από το πανεπιστήμιο και τον γάμο του με μια συμφοιτήριά του, ο Ρίκο άλλαξε τέσσερις φορές θέση εργασίας από τότε που έφτασε στην κορυφή του επαγγέλματός του – με καθεμία από αυτές τις κινήσεις του να επιφέρει πολύπλοκες συναισθηματικές αναστατώσεις για τον ίδιο και την οικογένειά του. Ο Ρίκο εργάζεται στη βιομηχανία των υψηλής τεχνολογίας ηλεκτρονικών συσκευών· είναι ένας κόσμος που συνεπάγεται για τον Ρίκο συνεχή δικτύωση, διαδικτυακές σύντομες επικοινωνίες, ευέλικτα συμβόλαια και ούτω καθεξής. Σε μια συζήτηση με τον Sennett, ο Ρίκο εξομολογείται ότι νιώθει συναισθηματικά αποπροσανατολισμένος και ευάλωτος· ανησυχεί ότι η πολύ απαιτητική δουλειά του τον κάνει να παραμελεί τη γυναίκα και τα παιδιά του· ανησυχεί για τους αδύναμους δεσμούς που καθορίζουν τις λιγοστές φιλίες του· ανησυχεί, πάνω απ' όλα, για έλλειψη ηθικής πειθαρχίας, φοβούμενος την επιφανειακή ηθικότητα που καθορίζει τη ζωή του. Ευκατάστατος καθώς είναι, ο Ρίκο είναι ένας άνδρας του οποίου η ζωή κυριαρχείται από τις επιταγές της χρηματαγοράς· όσο περισσότερο προσπαθεί να προσαρμοστεί στις δυναμικές πιέσεις της παγκόσμιας αγοράς, τόσο περισσότερο αισθάνεται ότι χάνει τον έλεγχο του σκοπού του στη ζωή και της αίσθησης του εαυτού του.

Όταν οι άνθρωποι είναι ενταγμένοι σε έναν κόσμο αποσύνδεσης και επιφανειακής συνεργατικότητας, αδύναμων δεσμών και εναλλάξιμων σχέσεων, και όταν όλα αυτά διαμορφώνονται από το κυνήγι της διακινδύνευσης και της αυτοεπινόησης, η δύναμη των παραδοσιακών κοινωνικών νορμών και πολιτισμικών παραδόσεων αρχίζει να φθίνει. Αυτό μπορεί να είναι δυνητικά απελευθερωτικό: ο εαυτός βρίσκει τη δυνατότητα να επαναπροσδιοριστεί και να δημιουργήσει ρευστές και καινοτόμες κοινωνικές σχέσεις. Αλλά υπάρχει επίσης κάτι βαθιά ανησυχητικό. Διότι ένας εαυτός που συγκροτείται εξ ολοκλήρου μέσω επεισοδίων και θραυσμάτων δεν έχει έχει πολλά αποθέματα ανθεκτικότητας με συναισθηματικούς όρους· σε αυτήν ακριβώς την άσκηση περιπλάνηση του χαρακτήρα, της διάβρωσης του εαυτού, εστιάζει με συνέπεια την προσοχή του ο Sennett. Σύμφωνα με τον Sennett, καθώς η συνεκτική αφήγηση της ζωής αποσυντίθεται, το ίδιο συμβαίνει και με τη συμβολική υφή του εαυτού. Στις σύγχρονες κοινωνικές συνθήκες, η αίσθηση ενός ανθεκτι-

κού εαυτού αντικαθίσταται από ένα είδος ταυτότητας του σούπερ μάρκετ – ένα συνονθύλευμα από άχρηστα υποδείγματα, τυχαίες επιθυμίες, συμπτωματικές συναντήσεις, το τυχάρπαστο και το φευγαλέο. Επιπλέον, όπως επισημαίνει ο Sennett (2010: 207-208), κάτι τέτοιο ταιριάζει στις απαιτήσεις του δυναμικού παγκόσμιου καπιταλισμού: «Ένας ευλύγιστος εαυτός, ένα κολλάζ θραυσμάτων σε διηνεκές γίγνεσθαι, πάντα ανοιχτός σε νέες εμπειρίες – αυτές είναι οι ψυχολογικές συνθήκες που ταιριάζουν στην εμπειρία της βραχυπρόθεσμης εργασίας, στις ευέλικτες εταιρείες και στη συνεχή ανάληψη ρίσκων». Σύμφωνα με τον Sennett, το ευέλικτο καθεστώς του νέου καπιταλισμού – με τις άμεσες παγκόσμιες μεταφορές χρημάτων, την υψηλής τεχνολογίας πολιτισμική παραγωγή και τη ριζική αναδιάρθρωση της αγοράς εργασίας – δημιουργεί μια χαρακτηριστική δομή προσανατολισμένη προς το επιφανειακό, το φευγαλέο και το κατακερματισμένο. «Στο ευέλικτο και κατακερματισμένο παρόν», γράφει ο Sennett (2010: 210), «φαίνεται πως είναι εφικτό οι άνθρωποι να δημιουργούν συνεκτικές αφηγήσεις για το τι συνέβη, αλλά πως δεν είναι πια εφικτό να δημιουργούν αφηγήσεις που να προβλέπουν τι θα συμβεί».

Αβέβαιες ζωές στην παγκόσμια ηλεκτρονική οικονομία

Η διαμάχη περί παγκοσμιοποίησης μάλιστα με αμείωτο ρυθμό – από τους νεοφιλελεύθερους που θέλουν να την προωθήσουν ακόμη περισσότερο, και από τους πολέμιους της παγκοσμιοποίησης που υπογραμμίζουν την επιβλαβή επίδρασή της – και εκδηλώνεται εντονότερα από οπουδήποτε αλλού σε σχέση με τον αντίκτυπό της στις τοπικές κοινότητες. Η παγκοσμιοποίηση, όπως υποστηρίζουν ορισμένοι, διαβρώνει τις τοπικές κοινότητες. Ακριβώς όπως η ανάπτυξη του βιομηχανισμού τον 19ο αιώνα κρίθηκε καταστροφική για την οικογένεια και την κοινότητα, έτσι και πολλοί επικριτές σήμερα θρηνούν την αποσάθρωση της κοινής κομητούρας και της σύμπραξης στο επίπεδο της κοινότητας ως επακόλουθο της παγκόσμιας οικονομίας.

Η ιδέα ότι έχουμε μεταβεί από τον γενναϊόδωρο κόσμο της στοργικής κοινότητας σε μια ολοκληρωτική αποσάθρωση του κοινοτικού αισθήματος είναι, ωστόσο, αμφισβητήσιμη. Τυφλωμένη από τη νοσταλγία για μια περασμένη εποχή, μια τέτοια άποψη αγνοεί σημαντικά στοιχεία που μαρτυρούν την άνοδο και την επέκταση της πίστης σε παγκόσμιες κοινότητες. Στο είδος αυτό συγκαταλέγονται, για να αναφέρουμε μόνο κάποιες από αυτές, κοινότητες παγκόσμιας διαμαρτυρίας (Make Poverty History), παγκόσμιες κοινότητες για την προστασία των ανθρωπίνων δικαιωμάτων (Διεθνής Αμνηστία) και κοινότητες για την προστασία του περιβάλλοντος (Greenpeace).

Δεδομένης της αυξανόμενης επιρροής της παγκοσμιοποίησης στη ζωή μας, ίσως να μην προκαλεί έκπληξη το γεγονός ότι πολλαπλά είδη πίστης σε κοινότητες αυξάνονται για ολόένα περισσότερους από εμάς – ή, τουλάχιστον, για όσους από εμάς ζούμε στις ακριβές πόλεις της Δύσης. Με τον ίδιο τρόπο όμως που η παγκοσμιοποίηση θολώνει τα εθνικά σύνορα και μας ενθαρρύνει να δούμε τα πράγματα μέσα από τα μάτια ενός πολίτη του κόσμου, μετασχηματίζει επίσης την εμπειρία των τοπικών, περιφερειακών και εθνικών κοινοτήτων. Η αυξανόμενη κινητικότητα των ανθρώπων σήμερα, ιδίως η απότομη αύξηση του αριθμού των ατόμων που μετεγκαθίστανται για μια θέση εργασίας, είναι ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα. Τέτοιες κοινωνιολογικές και δημογραφικές αλλαγές έχουν βαρύτατες συνέπειες όταν εξετάζουμε το μέλλον των εθνικών κοινοτήτων.

Για να εμβαθύνουμε στη διαμάχη για το θέμα των κοινοτήτων στην εποχή της παγκοσμιοποίησης, είναι ζωτικής σημασίας να υιοθετήσουμε μια συγκριτική προσέγγιση. Αυτό σημαίνει πρωτίστως να δούμε πώς χώρες από όλο τον κόσμο ανταποκρίνονται στις προκλήσεις της παγκοσμιοποίησης. Αν, για παράδειγμα, η πρακτική ζωή σήμερα επηρεάζεται ολόένα και περισσότερο από παγκόσμιες διαδικασίες, τότε είναι πιθανό η προοδευτική πολιτική να έχει ανάγκη από μια πιο σθεναρή υπεράσπιση της αξίας της σφαίρας της κοινότητας, των δημόσιων αγαθών, των δικαιωμάτων και των υποχρεώσεων, από ό,τι έχει επιτευχθεί μέχρι τώρα. Είναι ιδιαίτερα καίριο οι σύγχρονες κοινωνίες να διευρύνουν τους υπάρχοντες ορισμούς τους για τις «ευάλωτες κοινότητες» – για εκείνα τα άτομα και τις οικογένειες που είναι δυνητικά ανοιχτά σε, και ωφελοούμενα από, πολιτικές πρωτοβουλίες. Η εμφάνιση ενός παγκόσμιου διασυνδεδεμένου κόσμου μετατοπίζει πιθανότατα την πολιτική από τα εθνικής βάσης πλαίσια κοινοτικής πολιτικής, στα οποία ευάλωτες ομάδες ορίζονται με παραδοσιακούς όρους κοινωνικής δυσλειτουργίας, προς πιο συμπεριληπτικούς ορισμούς της κρατικής στήριξης, ως αποτέλεσμα του αντίκτυπου της παγκόσμιας ηλεκτρονικής οικονομίας. Η αξιολόγηση των αναγκών της κοινότητας και των δυνητικών ωφελοούμενων της κοινωνικής πρόνοιας δεν μπορεί πλέον να περιορίζεται μόνο σε μειονεκτούσες ή περιθωριοποιημένες ομάδες.

Από αυτή την άποψη, η ταχύτητα της αλλαγής που εξαπολύεται από την παγκόσμια ηλεκτρονική οικονομία – και ιδιαίτερα ο αντίκτυπος των θεσμικών αλλαγών στην επαγγελματική και ιδιωτική μας ζωή – είναι καίριας σημασίας. Το 2006, ο οικονομολόγος του Πρίνστον Gene Grossman ανέλυσε με κάθε λεπτομέρεια ένα νέο, μετασχηματιστικό και οικουμενικοποιητικό στάδιο παγκοσμιοποίησης, το οποίο επικεντρώνεται στη σχεδόν άμεση μεταφορά

θέσεων εργασίας σε οικονομίες χαμηλών ημερομισθίων. Το επιχείρημα του Grossman είναι σαφώς επηρεασμένο από την εξωτερική ανάθεση της βιομηχανικής παραγωγής της Δύσης, η οποία εκτινάχθηκε στα ύψη στα τέλη της δεκαετίας του 1980 και στη δεκαετία του 1990· αυτή η εξωτερική ανάθεση, υποστηρίζει, έχει μετατραπεί σήμερα σε μια φαινομενικά ανεξέλεγκτη κοινωνική δυναμική. Η εξωτερική ανάθεση της βιομηχανικής παραγωγής τις τελευταίες δεκαετίες, λέει ο Grossman, βρίσκει σήμερα το αντίστοιχό της στην εξωτερική ανάθεση εργασιών με υψηλές απαιτήσεις γνώσεων και δεξιοτήτων. Ονομάζει το φαινόμενο αυτό «παγκόσμιο ηλεκτρονικό οφσόρινγκ», το οποίο υποστηρίζει ότι αλλιάζει ραγδαία τους τρόπους με τους οποίους ζούμε και εργαζόμαστε – και θα συνεχίσει να το κάνει με δραματικά άλματα τα επόμενα χρόνια. Το ηλεκτρονικό οφσόρινγκ για τον Grossman παραπέμπει σε κάτι περισσότερο από την εγκατάσταση ολόένα περισσότερων τηλεφωνικών κέντρων σε χώρες όπως η Ινδία. Διότι οποιαδήποτε εργασία εξυπηρέτησης μπορεί να ανατεθεί εξωτερικά με ηλεκτρονικό τρόπο, εφόσον συνεπάγεται ουσιαστική εξάρτηση από την τεχνολογία της πληροφορίας και ελάχιστη πρόσωπο με πρόσωπο αλληλεπίδραση. Και αυτό είναι το πραγματικά τραγικό κομμάτι της έρευνας του Grossman: εκτιμά ότι γύρω στις 30 με 40 εκατομμύρια θέσεις εργασίας στις ΗΠΑ θα γίνουν ανοιχτές στο ηλεκτρονικό οφσόρινγκ στο εγγύς μέλλον – 30 με 40 εκατομμύρια θέσεις εργασίας!

Είναι σαφές πως, αν ο Grossman έχει δίκιο, η εξέλιξη αυτή θα σημάνει μια τεράστια αλλαγή όχι μόνο για τις ΗΠΑ, αλλά και ευρύτερα για τον παγκόσμιο Βορρά. Οι εργαζόμενοι σε όλους τους τομείς εξυπηρέτησης των ακριβών πόλεων της Δύσης, όπως συνέβη με τη βιομηχανική παραγωγή μερικές δεκαετίες νωρίτερα, θα εκτεθούν όσο ποτέ άλλοτε σε έναν έντονο ανταγωνισμό από το εξωτερικό. Και κίνδυνο δεν πρόκειται να διατρέξουν μόνο οι ανειδίκευτοι ή ημι-ειδικευμένοι εργαζόμενοι. Άτομα με υψηλή εξειδικευμένη κατάρτιση και υψηλό μορφωτικό επίπεδο – εργαζόμενοι στον χρηματοοικονομικό, τον νομικό, τον ιατρικό και τον τεχνολογικό τομέα – θα υποστούν και εκείνοι αυξημένο ανταγωνισμό από εργαζόμενους άλλων χωρών. Αυτό, πιστεύει ο Grossman, θα έχει βαθιές τραυματικές συνέπειες για τις ατομικές ταυτότητες και τις τοπικές κοινότητες, ιδίως όσον αφορά την παροχή οικονομικής και συναισθηματικής στήριξης για τους πολλούς που απειλούνται ακόμη και τα προς το ζην τους. Σε ποιο σημείο φέρνει η εξέλιξη αυτή τους ανθρώπους από την άποψη της εργασίας τους; Τους εξορίζει στο φάσμα της αχρηστίας; Όχι απαραίτητα, ευτυχώς. Πρώτον, η επανεκπαίδευση και η αναδιάρθρωση είναι πλέον βασικά παρακλάδια των πολιτικών λιτότητας πολλών οργανώσεων μεγάλης κλίμακας. Επιπλέον, το οφσόρινγκ

μέχρι σήμερα έχει επηρεάσει μικρό μόνο ποσοστό θέσεων εργασίας στις προηγμένες οικονομίες και, επομένως, δεν είναι δυνατόν να προβλέψουμε με κάποιο βαθμό βεβαιότητας πώς θα αναπτυχθεί η παγκόσμια αγορά εργασίας στο μέλλον. Μολονότι όμως αυτό μπορεί να είναι καθυστερητικό υπό μία έννοια, οπωσδήποτε υπό μία άλλη δεν είναι. Πώς θα μπορούσε κανείς να πιστέψει, έχοντας διαβάσει τον Grossman, λόγου χάρη, στη μακροπρόθεσμη διαχείριση των επιχειρήσεων ή των οργανώσεων, ή επιπλέον στις μακροχρόνιες σταδιοδρομίες; Τα διλήμματα και τα αδιέξοδα αποτελούν σήμερα τη δυσχερή συνθήκη στην οποία βρίσκονται οι σύγχρονες γυναίκες και οι σύγχρονοι άνδρες που προσπαθούν να σχεδιάσουν μια στοιχειωδώς ασφαλή ψυχολογική πλατφόρμα για τις μετακινήσεις τους από τη μια θέση εργασίας στην άλλη, από τη μια σύμβαση στην άλλη, από το ένα δίκτυο στο άλλο. Ωστόσο, στην ηλεκτρονική οικονομία μας που παγκοσμιοποιείται με ταχείς ρυθμούς, οι πιο «έξυπνοι» έχουν συμβιβαστεί με το γεγονός ότι οι θέσεις εργασίας, οι συμβάσεις και τα δίκτυα βραχυπρόθεσμου χαρακτήρα αποτελούν τις νέες πραγματικότητες. Αυτό που μετράει πάνω απ' όλα είναι η ευελιξία – η εύπλαστη, αναμορφωμένη αίσθηση του εαυτού που παράγουν και ταυτόχρονα απαιτούν αυτές οι νέες θεσμικές μορφές της παγκόσμιας οικονομίας. Από εκεί προκύπτει και το τυπικό δίλημμα της νεότερης εποχής: πώς μπορεί να είναι κάποιος αρκετά ευέλικτος ώστε να επιβιώσει σε διαρκείς προσωπικές και πολιτισμικές αλλαγές πορείας πλεύσης χωρίς να μείνει εντελώς αποστραγγισμένος από ταυτότητα;

Παγκοσμιοποίηση, επικοινωνία και πολιτισμός

Χάρη στην τεράστια παγκόσμια ροή πληροφορίας, κατασκευής εικόνων και ταυτότητας, τα ινδάλματα της λαϊκής κουλτούρας είναι αναρίθμητα. McDonald's, Coke, Nokia, Apple, Gucci, Nike: αυτές είναι μερικές μόνο από τις διεθνικές επιχειρήσεις που προωθούν παγκόσμια προϊόντα και μάρκες εντός και μέσω των οποίων οι ταυτότητες των ανθρώπων ξαναπλάθονται και μεταμορφώνονται στο πλαίσιο μιας εντατικής καταναλωτικής κουλτούρας. Οι κοινωνιολογικές μελέτες έχουν αφιερώσει πολλή προσοχή στην εξάπλωση της παγκοσμιοποίησης των ηλεκτρονικών μέσων στην προσπάθειά τους να διερευνήσουν την τεράστια επέκταση που παρατηρείται στη διάχυση της πληροφορίας και στη διαφήμιση καταναλωτικών αγαθών και άλλων πολιτιστικών προϊόντων. Σε αυτές τις διαφορετικές μελέτες, οι ταυτότητες των ανθρώπων και η εμπειρία τους από την καθημερινή ζωή νοούνται ως ανεξίτηλα σηματοδεδιμένα από την εμφάνιση των παγκόσμιων δικτύων επικοινωνίας και των νέων τεχνολογιών της πλη-

ροφορίας. Η τεράστια κλίμακα, ένταση και ταχύτητα της μαζικής επικοινωνίας και της τεχνολογίας των μέσων μαζικής ενημέρωσης αναδύεται, από αυτή την άποψη, ως ένα πρωτοφανές χαρακτηριστικό της παγκόσμιας κοινωνίας. Από ιστορική σκοπιά, μπορεί φυσικά να θεωρηθεί ότι οι άνθρωποι ανέκαθεν ζούσαν, σε γενικές γραμμές, την καθημερινή ζωή τους μέσα σε έναν ιστό από τοπικές κουλτούρες – αποτελούμενο σε μεγάλο βαθμό από καθορισμένες ρουτίνες και τοπικές αλληλεπιδράσεις δομημένες με εθνικά και εδαφικά κριτήρια. Στην εποχή της λεγόμενης παγκόσμιας μαζικής κουλτούρας, ωστόσο, μια τέτοια σταθερότητα σε επίπεδο κουλτούρας γίνεται θρύψαλα· όσο περισσότερο εξαπλώνονται τα δίκτυα επικοινωνίας και τα τηλεπικοινωνιακά συστήματα, τόσο πυκνότερα και πιο περίπλοκα γίνονται τα πρότυπα της πολιτισμικής ζωής και τα στρώματα της ταυτότητας. Ή, όπως θα δούμε στη συνέχεια, αυτό τουλάχιστον ισχυρίζονται κάποιοι κοινωνιολόγοι.

Τις τελευταίες δεκαετίες, μείζονες μετασχηματισμοί συντελέστηκαν στις βιομηχανίες των μέσων ενημέρωσης. Η εξάπλωση των υποδομών της επικοινωνίας –ραδιόφωνο, τηλεόραση, διαδίκτυο, δορυφορικές και ψηφιακές τεχνολογίες– έχει καταστήσει την άμεση επικοινωνία από τη μια άκρη του πλανήτη στην άλλη καθημερινή πραγματικότητα για πολύ κόσμο. Τέτοιου είδους μετασχηματισμοί στην επικοινωνία έχουν τις ρίζες τους στις αρχές της δεκαετίας του 1970, όταν οι πρώτοι δορυφόροι τηλεπικοινωνιών τοποθετήθηκαν σε γεωσυχρονικές τροχιές, καθιστώντας έτσι εφικτή την εμφάνιση της σχεδόν στιγμιαίας ηλεκτρονικής επικοινωνίας μεταξύ ατόμων, θεσμών, κοινωνιών και πολιτισμών. Αυτές και άλλες συναφείς νέες τεχνολογίες προκάλεσαν, με τη σειρά τους, μια στροφή από τους εθνικούς ελέγχους πάνω στην πληροφορία που διακινούν τα μέσα ενημέρωσης προς μια παγκόσμια αγορά στην οποία η πληροφορία κυκλοφορεί ελεύθερα, αψηφώντας τα όποια γεωπολιτικά όρια. Επίσης εντυπωσιακό χαρακτηριστικό της σημερινής μιντιακής παγκοσμιοποίησης είναι ότι καθοδηγείται σε μεγάλο βαθμό από εταιρικά συμφέροντα: οι παραγωγοί και οι διανομείς των σύγχρονων παγκόσμιων μέσων μαζικής ενημέρωσης περιλαμβάνουν είκοσι περίπου πολυεθνικές εταιρείες, από την Time Warner έως τη News International του Rupert Murdoch.

Για πολλούς κριτικούς στοχαστές, η ακμή που γνώρισαν τα παγκόσμια συστήματα επικοινωνίας συμπορεύτηκε με την υπονόμευση των εθνικών πολιτισμών. Από αυτή την άποψη, οι μαζικές πολιτισμικές ροές της παγκοσμιοποίησης των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης κατακερματίζουν την ισχύ της εθνικής ταυτότητας και των εδαφικών αξόνων της ταυτότητας γενικότερα. Το θέμα αυτό προκαλεί διάφορες πολιτικές ανησυχίες. Ορισμένοι κριτικοί στοχαστές αγωνιούν για την απειλή που θέτουν τα ανεξέλεγκτα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης για τη λειτουργία της δημοκρατίας. Οι Edward Herman και Robert McChesney (1997), για παράδειγμα, επισημαίνουν τους κινδύνους των εμπο-

ρευματοποιημένων μέσων που τελούν υπό τις διαταγές παγκόσμιων επιχειρήσεων στις οποίες η ψυχαγωγία θριαμβεύει επί του πολιτικού διαλόγου και της συμμετοχής των πολιτών. Άλλοι κριτικοί στοχαστές, ενώ και οι ίδιοι προβληματίζονται σχετικά με την εμπορευματοποίηση και την ισχύ των διεθνικών επιχειρήσεων, ανησυχούν περισσότερο για τις δομικές αλλαγές που σχετίζονται με την παγκοσμιοποίηση των μέσων ενημέρωσης. Σύμφωνα με αυτούς τους τελευταίους, τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης είναι κάτι περισσότερο από τους παρόχους μιας νέας πολιτισμικής ομοιογένειας. Αυτή είναι, εν συντομία, η θέση του *παγκόσμιου πολιτισμικού ιμπεριαλισμού* – σύμφωνα με την οποία τα μέσα ενημέρωσης υπηρετούν την εμφύτευση των αμερικανικών αξιών και ιδεολογιών στις λιγότερο αναπτυγμένες χώρες.

Τα αποτελέσματα της παγκοσμιοποίησης των μέσων ενημέρωσης, παρόλο που είναι ακόμη δύσκολο να διαπιστωθούν ξεκάθαρα, κυριαρχούνται από την εμπορευματοποίηση και τον αντίκτυπό της στη δημόσια σφαίρα. Όσον αφορά τις μικρότερες και λιγότερο οικονομικά αναπτυγμένες χώρες, οι οικονομίες κλίμακας και η τεχνική και προωθητική εξέλιξη ασκούν περαιτέρω δύναμη που διευκολύνει σε μεγάλο βαθμό τα μέσα ενημέρωσης και την πολιτισμική διείσδυση των μεγάλων δυνάμεων.

Υπάρχει μια ισχυρή τάση στην παγκοσμιοποιητική διαδικασία που κάνει τους διαφημιστές να προτιμούν την επικράτηση των χαμηλών τιμών, δίνοντας μηδενικό βάρος στις θετικές εξωτερικότητες του προγραμματισμού των δημόσιων υπηρεσιών και ταυτόχρονα να προμηθεύουν προγράμματα που προσελκύουν το κοινό προσφέροντάς του σεξ και βία, όλα σε απόλυτη αρμονία με τη λογική της αγοράς. Με άλλα λόγια, τα παγκοσμιοποιητικά μέσα αντιμετωπίζουν το κοινό ως σύνολο καταναλωτών και όχι πολιτών, και τη μεγαλύτερη προσοχή τους την αφιερώνουν σε όσους έχουν υψηλά εισοδήματα.

Edward Herman & Robert McChesney (2004 [1997]), *The Global Media: The New Missionaries of Corporate Capitalism*, London: Continuum, σ. 188.

Εντούτοις, όπως έχουμε διαπιστώσει σε όλο αυτό το βιβλίο, πρέπει να είμαστε ιδιαίτερα προσεκτικοί όταν βλέπουμε να διατυπώνονται τόσο γενικόλογοι ισχυρισμοί για τη μελλοντική κατεύθυνση της κοινωνίας. Ενώ πολλοί ανησυχούν για τη δυτικοποίηση ή την αμερικανικοποίηση των δικτύων επικοινωνίας στις μέρες μας, υπάρχουν σημαντικές κοινωνιολογικές ενδείξεις που υποδηλώ-

νουν ότι η εικόνα παραμένει πιο περίπλοκη, ίσως ακόμη και αινιγματική. Σύμφωνα με τους κριτικούς στοχαστές της θέσης του πολιτισμικού ιμπεριαλισμού, για παράδειγμα, η παγκοσμιοποίηση της επικοινωνίας, στην πραγματικότητα, δεν σημαίνει και παγκοσμιοποίηση του πολιτισμού. Η παγκοσμιοποίηση, όπως υποστηρίζουν, δεν έχει καμία, μα καμία απολύτως συνέπεια. Παρά τον αυξανόμενο εταιρικό έλεγχο των δικτύων επικοινωνίας σήμερα, όπως υποστηρίζει ο κοινωνικός θεωρητικός John B. Thompson στο βιβλίο του *Νεωτερικότητα και μέσα επικοινωνίας* (*The Media and Modernity*, 1995), τα μηνύματα που μεταδίδουν τα μέσα ενημέρωσης ερμηνεύονται συνεχώς με νέους τρόπους από το κάθε εθνικό κοινό. Είτε παρακολουθούν αμερικανικές σειρές όπως το *The Sopranos* ή το *Six Feet Under* στην Ασία, είτε ακούνε χιπ χοπ στην Κίνα, είτε περιηγούνται στο διαδίκτυο στο Λάγος, υπάρχει μια πληθώρα υποθέσεων, λόγων, προτύπων, αξιών και ιδεολογιών μέσω των οποίων οι άνθρωποι αποδίδουν νόημα στα μηνύματα και τα προϊόντα των μέσων ενημέρωσης. Αυτό, σύμφωνα με τον Thompson, θα μπορούσε να υποδηλώνει ότι η πολιτισμική διαφοροποίηση σε καμία περίπτωση δεν έχει εξαντληθεί με την έλευση της παγκοσμιοποίησης. Σύμφωνα με μια άλλη μελέτη του θεωρητικού των μέσων ενημέρωσης John Tomlinson (1991), τα εισαγόμενα μιντιακά προϊόντα ερμηνεύονται και μετασχηματίζονται πάντοτε κατά τη διαδικασία τέτοιων τοπικών αναγνώσεων. Με αυτό δεν αρνείται φυσικά ότι ο πολιτισμικός ιμπεριαλισμός ενέχει σημαντικούς κινδύνους για διάφορες τοπικές κουλτούρες. Περισσότερο υποστηρίζει ότι τα νέα παγκόσμια συστήματα επικοινωνίας δημιουργούν «υβριδικές κουλτούρες»: η παγκοσμιοποίηση των ηλεκτρονικών μέσων ενημέρωσης, όπως πρότεινε ο Stuart Hall, μπορεί να ασκήσει μια «επίδραση πληθυντικοποίησης» στις ταυτότητες. Η έμφαση εδώ δίνεται στη λέξη «μπορεί»: το καθήκον της μελλοντικής κοινωνικής θεωρίας είναι να μελετήσει και να διερευνήσει κριτικά τις κοινωνικές συνθήκες μέσω των οποίων τα παγκόσμια μέσα ενημέρωσης μπορούν να ενισχύσουν και να υπονομεύσουν τις εθνικές κουλτούρες και τις εθνικές ταυτότητες.

Το αναμφισβήτητο υψηλού κύρους προφίλ των μέσων μαζικής ενημέρωσης στις σύγχρονες πολιτισμικές πρακτικές, σε αντιπαράθεση με στοιχεία που μαρτυρούν ότι οι άνθρωποι προσθέτουν επιπλέον πολιτισμικούς πόρους στις συναλλαγές τους με αυτά, υποδηλώνει ότι μπορούμε να δούμε τη σχέση ανάμεσα στα μέσα ενημέρωσης και στον πολιτισμό σαν μια λεπτή *αλληλεπίδραση διαμεσοληθίων*. Μπορούμε λοιπόν να σκεφτούμε τα μέσα ενημέρωσης ως την κυρίαρχη *αντιπροσωπευτική* πτυχή του σύγχρονου πολιτισμού. Όμως η «βιωμένη εμπειρία» του πολιτισμού μπο-

ρεί επίσης να περιλαμβάνει την παρεκβατική αλληλεπίδραση οικογενειών και φίλων και την υλική διαβίωση της καθημερινής ζωής: φαγητό, εργασία, ευεξία ή αδιαθεσία, σεξουαλικότητα, αίσθηση ροής του χρόνου και ούτω καθεξής.

John Tomlinson (1991), *Cultural Imperialism: A Critical Introduction*, London: Pinter, σ. 61.

Η παγκοσμιοποίηση και ο νέος ατομικισμός

Η παγκοσμιοποίηση, για να επαναλάβουμε το επιχείρημα αυτού του κεφαλαίου, αναδιαμορφώνει όχι μόνο τους θεσμούς και τις οργανώσεις, αλλά και τον ίδιο τον ιστό της ταυτότητας και της προσωπικής ζωής. Σε μερικά από τα πρόσφατα γραπτά μου σε συνεργασία με τον Αμερικανό κοινωνιολόγο Charles Lemert, ιδίως στο *The New Individualism: The Emotional Costs of Globalization* (2006), επιδιώξαμε να διεκρινούμε τη συζήτηση γύρω από την παγκοσμιοποίηση εξετάζοντας τον τρόπο με τον οποίο τα άτομα αντιδρούν και αντεπεξέρχονται σε πιέσεις που ασκούνται στο επίπεδο της ταυτότητας από τις απαιτήσεις των εταιρειών και της δικτύωσης. Το επιχείρημά μας, σε αδρές γραμμές, είναι ότι σε όλες τις λουστραρισμένες, ακριβές πόλεις της Δύσης υπάρχει ένας αναδυόμενος «νέος ατομικισμός» προσηλωμένος στη συνεχή αυτοπραγμάτωση και στην άμεση αυτοεπινόηση. Σήμερα αυτό δεν είναι πουθενά πιο εμφανές από ό,τι στην πίεση που μας ασκεί ο καταναλωτισμός να «μεταμορφώσουμε» και να «βεβηλώσουμε» κάθε πτυχή του εαυτού μας: όχι μόνο το σπίτι και τον κήπο μας, αλλά και τη σταδιοδρομία μας, τη διατροφή μας, τα ρούχα μας, τη σεξουαλική μας ζωή, το πρόσωπο, το μυαλό και το σώμα μας. Αυτή η τάση επανεπινόησης του εαυτού έχει κατακλύσει τον κόσμο γύρω μας, όχι μόνο στην επιτυχία που γνωρίζει η πλαστική χειρουργική και στις εν ριπή οφθαλμού αλλαγές ταυτότητας μέσω ριζικού μετασχηματισμού της εξωτερικής εμφάνισης που παρακολουθούμε στα τηλεοπτικά ριάλιτι, αλλά και στον καταναγκαστικό καταναλωτισμό, το speed dating και στην εδραίωση της κουλτούρας της ψυχοθεραπείας. Σε έναν κόσμο που δίνει ιδιαίτερη σημασία στην άμεση ικανοποίηση, η επιθυμία για άμεσα αποτελέσματα δεν ήταν ποτέ τόσο διαδεδομένη ή τόσο οξυμμένη. Έχουμε συνηθίσει να στέλνουμε ηλεκτρονικά μηνύματα σε άτομα στην άλλη άκρη του πλανήτη μέσα σε δευτερόλεπτα, να αγοράζουμε φανταχτερά καταναλωτικά αγαθά με ένα κλικ του ποντικιού μας και να μπαينوβαγίνουμε σε σχέσεις με τους άλλους ανθρώπους χωρίς μακροπρόθεσμες δεσμεύσεις. Είναι άραγε περίεργο που σήμερα

έχουμε διαφορετικές προσδοκίες σχετικά με τις δυνατότητες της ζωής και τα περιθώρια αλλαγής;

Ποιες είναι οι ευρύτερες κοινωνικές δυνάμεις που υποστηρίζουν αυτό τον νέο ατομικισμό; Προτείνουμε τρία κεντρικά θεσμικά χαρακτηριστικά που επηρεάζουν τις συναισθηματικές εμπειρίες της παγκοσμιοποίησης των ανθρώπων: καταναλωτισμός, νεοφιλελευθερισμός και ιδιωτικοποίηση. Στις συνθήκες της προηγμένης παγκοσμιοποίησης, η γλώσσα που χρησιμοποιούμε για να εκφράσουμε τον ατομικισμό στηρίζεται όλο και περισσότερο στο συντακτικό της κατοχής, της ιδιοκτησίας, του ελέγχου και της αγοραίας αξίας. Αυτό που θέλουμε να πούμε είναι ότι οι άνθρωποι σήμερα υποφέρουν όλο και περισσότερο από μια συναισθηματικά παθολογικοποιητική εκδοχή του νεοφιλελευθερισμού. Το παθολογικό εντοπίζεται στην τυφλή εμμονή με την ακαριαία αλλαγή – είτε πρόκειται για το σώμα, την αίσθηση εαυτού ή την κοινωνία. Η επιθυμία για άμεση επανεπινόηση του εαυτού, υποστηρίζουμε ο Lemert κι εγώ, συνδέεται με πολύ ευρύτερους θεσμικούς μετασχηματισμούς της παγκόσμιας τάξης. Διότι η κουλτούρα της παγκοσμιοποίησης, όπως σωστά επισημαίνει ο Richard Sennett, διέπεται από τη λογική της εξημμένης διάρκειας του βραχυπρόθεσμου. Συγγραφείς όπως ο Sennett βλέπουν την ευελιξία που απαιτούν από τους εργαζόμενους οι πολυεθνικές εταιρείες ως στοιχείο που καταδεικνύει την πραγματικότητα της παγκοσμιοποίησης, η οποία προωθεί έναν κυρίαρχο τρόπο πρόσληψης των ατόμων ως αντικαταστάσιμων και αναλώσιμων. Ωστόσο, ο Sennett αποτυγχάνει να διερευνήσει κριτικά, κατά την άποψή μας, το πόσο βαθιά διεισδύει το παγκόσμιο ήθος του βραχυπρόθεσμου στο συναισθηματικό τοπίο του εαυτού. Διότι ακριβώς η εμφάνιση ενός περιρρέοντος φόβου αντιδοκίας της μανίας επανεπινόησης στην προσωπική και συναισθηματική ζωή, την οικογένεια και την εργασία – είναι αυτή που τροφοδοτεί την εμφάνιση του «νέου ατομικισμού». Πρόκειται για μια μορφή ατομικισμού που βασίζεται σε μια νέα πολιτισμική επιταγή που απαιτεί από τους ανθρώπους να είναι πιο αποτελεσματικοί, πιο γρήγοροι, πιο απείριστοι, πιο εφευρετικοί και πιο αφοσιωμένοι στην αυτοπραγμάτωσή τους από ό,τι στο παρελθόν – όχι πλέον σποραδικά, αλλά σε καθημερινή βάση. Μια τέτοια επιταγή προσδίδει στην κοινωνική ζωή μια ριζικά πειραματική ιδιότητα, με τις συγκινήσεις και τις εκπλήξεις του νέου ατομικισμού στο προσκήνιο. Το συναισθηματικό κόστος είναι όμως επίσης υψηλό, και μάλιστα πολλές από τις ιστορίες που αφηγούμαστε για σύγχρονες γυναίκες και άνδρες στο *The New Individualism* είναι ιστορίες προσωπικής σύγχυσης, έντονου άγχους και αποδιοργανωτικής κατάθλιψης. Τέτοιες συναισθηματικές δοκιμασίες δεν είναι ωστόσο απλώς ιδιωτικά προβλήματα, καθώς ο νέος ατομικισμός είναι πρωτίστως συνέπεια ενός κόσμου εντατικής παγκοσμιοποίησης. Καταρρίπτοντας τα παραδοσιακά εθνικά σύνορα, η παγκοσμιοποίηση, κατά ει-